

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра практичної та клінічної психології

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«Трансформація ідентичності у ситуації кризи та її вплив на психологічні особливості особистості студентів психології»

Identity transformation in a crisis situation and its impact on the psychological personalities of psychology students.

Виконав: здобувач заочної форми навчання спеціальності 053 Психологія
(код, назва спеціальності)

Освітня програма Психологія
(назва)

Ярова Олена Олександрівна
(прізвище, ім'я, по-батькові здобувача)

Керівник к.психол.н., доцент Смокова Л.С.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)
(підпис)

Рецензент к.психол.н., доцент Чумаєва Ю.В.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
практичної та клінічної психології
№ 4 від 27.11. 2023 р.
Завідувач(ка) кафедри

Захищено на засіданні ЕК №
протокол № від . .20 р.
Оцінка / /
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)
Голова ЕК

(підпис)

(прізвище, ім'я)

(підпис)

(прізвище, ім'я)

Одеса 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІЇ.....	7
1.1. Поняття ідентичності в психології.....	7
1.2. Взаємозв'язок особистісної та соціальної складової у структурі ідентичності студентів психології.....	16
1.3. Психологічні особливості трансформації ідентичності у ситуації кризи.....	20
Висновки до 1 розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІЇ В СИТУАЦІЇ КРИЗИ.....	36
2.1. Цілі, задачі та організація емпіричного дослідження.....	36
2.2. Обґрунтування методичного інструментарію дослідження.....	41
Висновки до 2 розділу.....	47
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІЇ В СИТУАЦІЇ КРИЗИ ...	50
3.1. Дослідження психологічних особливостей формування ідентичності особистості студентів психології у ситуації кризи та без неї.....	50
3.2. Визначення трансформаційного впливу кризових станів ідентичності особистості на психологічні особливості студентів психології.....	61
3.3. Рекомендації з покращення формування особистісної ідентичності студентів психології.....	63
Висновки до 3 розділу.....	67
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	76
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність дослідження. Студентська молодь завжди розглядається психологами як впевнена, амбіційна, сповнена планів на майбутнє. Це пояснюється тим, що у період студентства уже відбувся певний етап професійного самовизначення особистості, і людина вже навчається на певній спеціальності та опановує певні навички майбутньої професійної діяльності. Саме в цей час особистісна ідентичність людини вперше починає серйозно ідентифікуватись із майбутньою професією як основою дорослої життєдіяльності. Тому актуальності набуває вивчення ідентичності особистості у прив'язці до певної професійної спільноти. В межах даного дослідження обрано професійну спільноту психологів.

Також важливо відмітити, що формування ідентичності особистості відбувається під впливом не тільки внутрішньоособистісних установок, але і піддається зовнішнім впливам. А такі впливи не завжди можуть бути позитивними, а навпаки носити кризовий характер. Тому важливо також дослідити ідентичність студентів психології в ситуації кризи та без неї і її вплив на психічні особливості особистості, зокрема, її психічний стан.

Вищенаведене обумовлює актуальність проведення даного дослідження.

Питання ідентичності особистості в психологічних дослідженнях були предметом вивчення цілої когорти відомих дослідників, зокрема: Г. Балл, Г. Бандура, Є. Бистрицький, С. Васьковська, І. Ващинська, О. Голоденко, П. Горностай, І. Гукалова, О. Гуменюк, Л. Джаббарова, В. Зливков, І. Іванов, О. Іщук, Н. Коваліско, М. Козирєв, С. Копилов, О. Краєва, Л. Кривобородько, С. Лукомська, Я. Посохова, О. Попова та ін.

Проблематика кризи в цілому та кризи ідентичності зокрема в психології вивчалася такими фахівцями як: Т. Афанасьєва, О. Блинова, Н. Волянчук, О. Гірченко, А. Глушков, В. Доценко, В. Зливков, А. Коваленко, Г. Ложкін, С. Лукомська, М. Марценюк, С. Оліфіра, Е. Псядло, Н. Родіна,

Л. Смокова, Н. Шеленкова та ін.

Питання формування професійної ідентичності, професійного розвитку та адаптації студентів-психологів у процесі навчання вивчали: О. Андрієвська-Семенюк, Т. Афанасьєва, М. Гринців, О. Іщук, О. Куліш, Н. Перегончук та ін.

Психічні стани, їх оцінювання та способи їх оптимізації для особистості вивчали такі фахівці як: О. Божок, Н. Гула, А. Кулаженко, О. Куліш, Л. Музичко, Е. Псядло та ін.

Мета дослідження. емпірична перевірка концептуальної гіпотези щодо наявності достатнього взаємозв'язку між особистісною ідентичністю студентів психології та наявністю в їх житті ситуації кризи та відповідного впливу такої ідентичності на психологічні особливості особистості.

Завдання дослідження:

1. Дослідити теоретичні основи вивчення ідентичності особистості в психології.
2. Обґрунтувати організацію проведення та методику дослідження процесів трансформації особистості в ситуації кризи.
3. Провести дослідження впливу ідентичності студентів психології на їх психологічні особливості особистості.

Предмет дослідження – результат психологічного впливу трансформації ідентичності у ситуації кризи на психологічні особливості особистості студентів психології.

Об'єкт дослідження – психологічні особливості трансформації ідентичності особистості у ситуації кризи.

Концептуальна гіпотеза: існує достатній взаємозв'язок між особистісною ідентичністю студентів психології та наявністю в їх житті ситуації кризи та відповідного впливу такої ідентичності на психологічні особливості особистості.

При дослідженні вказаного взаємозв'язку доцільно звернути увагу на такі емпіричні (часткові) припущення:

1) формування особистісної ідентичності студентів психології здійснюється під впливом чинників, що визначають, по-перше, суто особистісну ідентичність як особистості в цілому, по-друге, професійну ідентичність студента психології, по-третє, мотивацію на успіх майбутньої професійної діяльності та, по-четверте, ступінь адаптації до професійних умов спеціальності «Психологія»;

2) існують певні відмінності між рівнями ідентичності особистості у кризі та без неї;

3) існує ймовірність впливу процесу трансформації ідентичності в ситуації кризи на психологічні особливості особистості.

Методи дослідження:

а) для визначення загального рівня особистісної ідентичності та ступеня її кризи у студентів психології з урахуванням професійної складової такої ідентичності:

- методика, заснована на типах ідентичності за Дж. Марсія;
- Опитувальник професійної ідентичності студентів-психологів У. Родигіної;
- Опитувальник А. Реана «Мотивація успіху та страх невдачі»;
- Опитувальник соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда;

б) для визначення психічних станів особистості – методика діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Статистичний аналіз здійснено з використанням математико-статистичних методів: нормальність розподілу визначена з використанням показників дисперсії та середньоквадратичного відхилення. Узагальнення результатів здійснено з використанням інтерпретаційних методів (класифікація й узагальнення емпіричних даних).

Опис вибірки. У ході дослідження були опитані 60 студентів-магістрів, які навчаються на спеціальності 053 «Психологія» в двох університетах м. Одеса. Студентів було поділено на дві групи

(експериментальна та контрольна) по 30 осіб в кожній групі. Вік студентів: 25-30 років. Переважна більшість магістрів вибірки вже мають певний досвід психологічної практики, що надає результатам дослідження більшої практичної цінності.

База проведення емпіричного дослідження. Студентів-магістрів спеціальності 053 «Психологія» з Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова в кількості 30 осіб віднесено до складу експериментальної групи. З ними була проведена тренінгова психологічна робота у напрямку покращення рівнів їх особистісної ідентичності. Студенти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського увійшли до складу контрольної групи, взятої в якості бази порівняння за результатами проведеного дослідження.

Практична значущість дослідження полягає, по-перше, в систематизації підходів до визначення компонентного складу ідентичності особистості студентів психології, до складу якого включено особистісний, професійний, мотиваційний та адаптаційний компоненти; по-друге, у формуванні регресійної залежності та обґрунтуванні відповідних тенденцій (пряма – в ситуації кризи, зворотна – в ситуації без кризи) впливу ідентичності особистості студентів психології на їх психічний стан, що може бути корисним для практикуючих психологів та інших дослідників, що займаються питаннями ідентичності фахівців-психологів.

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (106 найменувань), додатків (9 найменувань). Робота містить 22 таблиці та 18 рисунків. Обсяг роботи складає 86 сторінки друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Поняття ідентичності в психології

Психологічна наука на сучасному етапі послуговується чималою кількістю наукових підходів щодо трактування сутності категорії «ідентичність». У той же час більш ґрунтовний аналіз засвідчує, що перші зародки формування даного поняття (в загальнофілософській інтерпретації датуються ще Античністю (Арістотель, Платон та неоплатоністи, Парменід, Платін, Сократ та ін.), які були успішно продовжені та розвинені в епоху Середньовіччя (Т. Аквінський, А. Блаженний, М. Кузанський та ін.), Відродження (Д. Локк, Д. Юм та ін.), а згодом і у Новий час (Б. Спіноза, Р. Декарт, С. К'єркегор, Г. Лейбніц та ін.). У дослідженні феномену ідентичності значних успіхів також досягли представники німецької класичної (Г. Гегель, І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг та ін.) та неklasичної філософії (Е. Гуссерль, Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер, Е. Фромм, К. Ясперс та ін.), дослідження яких здійснили вагомий науковий прорив у цьому напрямі. А от представники постнеklasичної філософії (Т. Адорно, Е. Левінас, М. Фуко, М. Хоркхаймер та ін.) у своїх дослідженнях, навпаки, відкидали та заперечували проблему ідентичності, замінюючи її категоріями «інаковість», «відмінність», «множинність». В свою чергу, постмодерністи (Ж. Дельоз, Ж. Дерріда та ін.) вивчали концепцію відсутності втрати індивідом себе як центру і джерела тотожності [7; 15; 48; 61; 72; 79; 45; 60 та ін.].

Фахівці [7; 15; 61; 72; 60 та ін.] зазначають, що категорія «ідентичність» як повноцінний науковий термін вперше сформувалась у 1830-х рр. (В. Гумбольдт), де вона була репрезентована широкому загалу в значенні «тотожність», а пізніше була підхоплена та розвинена Е. Еріксоном. Приблизно із 1860-х рр. при трактуванні ідентичності дослідники почали

відходити від «тотожності», переключивши увагу на «відповідність», «збіг з ким- або чим-небудь». Найбільш швидкого розповсюдження теорії ідентичності зазнали, починаючи з середини ХХ ст., вийшовши далеко за межі філософії. А як зазначає О. Попова, з 80-х рр. ХХ ст. кількість праць про ідентичність стає практично неосяжною [60, с. 41].

Термін «ідентичність» (лат. – *identitas, idem*) буквально означає «той самий». В свою чергу, «*identity*» з латини перекладається двома значеннями: «впізнавання» та «ототожнення» [61, с. 218; 79, с. 368; 45, с. 243; 55, с. 62 та ін.].

Як свідчить здійснений нами теоретичний аналіз історичних передумов та особливостей формування уявлень про ідентичність, вагомий внесок в розробку цього питання та виведення терміну «ідентичність» на якісно новий науковий рівень у західній науці зробив ще у 1950 р. американський дослідник Е. Erikson, який у своїй книзі «Дитинство та суспільство» (*Childhood and society*). Саме завдячуючи його роботам виникла окрема наукова течія з питань ідентичності особистості. Зокрема, Е. Erikson розглядав ідентичність з позиції процесного підходу, а саме як процес пізнання особистості, що сконцентрований на її сутності у прив'язці (уособленні) до тієї культури, з якою особистість себе ідентифікує. Іншими словами, ідентичність - це певна форма відповідності людини культурі, яка її оточує. Продовжуючи поглиблювати зміст даного поняття у своїх подальших працях, вказаний дослідник починає додавати до нього нові смислові наповнення: «бути незалежною особистістю»; «володіти послідовністю характеру»; «бути здатним до солідарності з ідеями групи»; «бути у злагоді зі своїм тілом»; «відчувати себе зручно з тим, хто ти є» [94, с. 340].

Відома західна дослідниця з питань ідентичності особистості Р. Rieker характеризує її як таку, яку формується особистістю на основі розповідної діяльності. Так, вперше з'являється поняття «розповідна ідентичність». На думку вказаної дослідниці, у моменти, коли особистість розповідає іншим про себе та своє життя, вона здійснює процес самопізнання. Це самопізнання

не безпосереднє, а лише опосередковане, яке здійснюється через знаки та символи, з використанням яких формується її розповідь [102].

A. Waterman у своєму дослідженні дає визначення змісту ідентичності, схоже із тим, як її трактує E. Erikson. Крім того, вказаним автором одним із перших здійснено спробу виокремлення ціннісних компонентів ідентичності, до яких віднесено: цілі, цінності, переконання [106].

G. Breakwell характеризує змістовне наповнення ідентичності є крізь призму наявних у особистості соціальних цінностей та відповідність або невідповідність цієї особистості соціальним нормам і стандартам суспільно визнаної поведінки [93].

Засновником мультикультурної теорії ідентичності вважається Gh. Taylor. Основна її ідея полягає в тому, що в соціумі існує певна загальна ідентичність заданої культури, в основі якої лежить ідентичність окремої особистості. При цьому особистість має природне своє право на власну індивідуальність в цьому соціумі. На думку вказаного дослідника, індивідуальна (особистісна) ідентичність у людини може бути сформована лише у випадку, коли іншими членами соціуму (в межах однорідного групового культурного середовища, членом якого вона виступає) відбувається визнання її оригінальності та автентичності. Тобто лише в умовах існування мультикультуралізму відбувається самоутвердження особистості та визнання її власної оригінальності і своєрідності [104].

Американські психологи Н. Proshansky, А. Fabian, Р. Kaminoff підходили до визначення ідентичності з використанням просторового підходу, згідно з яким вона характеризується як інкорпорація особистістю свого місця (території) у концепцію власного «я», що здійснюється з використанням спогадів (інтерпретацій, ідей та почуттів) по відношенню до фізичного простору її перебування (певних типів місць) [101].

G. Barrett-Lennard на основі досліджень С. Rogers було обґрунтовано гуманістичну модель ідентичності особистості, яка складається з трьох рівнів, що формуються послідовно один за одним: 1) первинний досвід

особистості; 2) символічне розуміння цього досвіду; 3) поведінка, спрямована на комунікації із зовнішнім світом. А основними структурними елементами такої ідентичності G. Barrett-Lennard вважає: самовідчуження, автентичне життя та схильність до зовнішніх впливів (рис. 1.1) [92].

Рис. 1.1. Основні елементи ідентичності особистості за G. Barrett-Lennard (складено за даними [92]).

S. Maddi є прибічником екзистенційного підходу до розуміння сутності ідентичності. У відповідності з таким підходом ідентичність особистості знаходиться у центрі її уявлень про свій ідеальний розвиток. В результаті у особистості підвищується рівень її соціальної та особистісної рефлексії, а також внутрішньої дисциплінованості [100].

N. Foote та L. Cottrell надають поняттю ідентичності психоаналітичного контексту, пов'язуючи її, з одного боку, з «етнічною належністю» особистості, її соціальною взаємозалежністю та одночасним проявом толерантності як вияву сформованої позитивної ідентичності, а з іншого – з наявною у особистості соціологічною роллю та існуючим груповим еталоном [96].

Ch. Gordon веде мову про так звану рольову ідентичність особистості, в

якій ролі становлять один із механізмів її соціалізації та формування як особистості. Іншими словами, соціальні очікування особистості знаходять свою конкретизацію у рольових очікуваннях великих та малих груп по відношенню до конкретної особистості, яка займає певну позицію у них. Тобто ідентичність особистості не може існувати без засвоєння ролей, їх інтеріоризації та індивідуального стилю виконання [97].

Отже, зарубіжні психологічні підходи до трактування сутності ідентичності особистості є досить різноманітними. При цьому можна відмітити, що дослідники у своїй більшості зосереджують увагу на внутрішніх можливостях особистісного розвитку людини при одночасній наявності сприятливих зовнішніх умовах такого її розвитку та самореалізації.

Щодо визначення сутності та змістовного наповнення ідентичності більш сучасними вітчизняними дослідниками, то, наприклад Л. Чорна характеризує ідентичність як ототожнення особистістю себе з певними усталеними соціально-психологічними типами інших людей, яким притаманні такі ж особистісні властивості, як і даній особистості. Основними двома сферами, через які проявляється ідентичність, зазначена дослідниця називає наступні: 1) психічну самоорганізацію особистості (у цьому контексті вона виокремлює такі підвиди ідентичності як когнітивна, емоційна та вольова); 2) інтегральні властивості особистості (зокрема, її здібності і таланти, характер, інтереси, орієнтації і т.п.) [83, с. 112].

Н. Чепелева також робить припущення, що індивідуальна ідентичність особистості реалізується у двох аспектах, але дещо відмінних від попередньої авторки: по-перше, у сфері міжособистісних відносин, а по-друге – у сфері внутрішньо-групових. В другому випадку також здійснюється поділ особистісної ідентичності на два підвиди: з одного боку, «Я – помічник, одинак», а з іншого – «Я – лідер, оратор». Саме так особистість починає себе ідентифікувати із внутрішньо-груповими ролями («лідер», «ізгой», «аутсайдер» та ін.), що може виступати проявами як індивідуальної, так групової ідентичності [82, с. 18].

У дослідженнях М. Козирєва простежуються часовий та процесний аспекти визначення сутності поняття «ідентичність». Він розглядає її як інтегрований системо-утворюючий образ усіх знань особистості про саму себе, що сформувався на основі минулого досвіду, а також містить в собі уявлення особистості про своє майбутнє [38, с. 193].

О. Голоденко характеризує ідентичність досить стисло та коректно: як «сутнісну характеристику буття, тотожність людини самій собі» [15, с. 37]. При цьому звертається увага на те, що сама по собі категорія «тотожність», починаючи з Античності (Платон, Арістотель, Сократ та ін.) і до Нового часу (Б. Спіноза, Р. Декарт, С. К'єркегор, Г. Лейбніц та ін.), використовувалась для інтерпретації збігів між реальною дійсністю та процесом її пізнання або між буттям та свідомістю.

І. Ващинська підходить до визначення ідентичності на основі процесного підходу, пропонуючи розглядати її не просто як певну сутність, а як процес, що спрямований на формування цієї сутності. Складовими етапами цього процесу вказана авторка вважає цілісний послідовний ланцюг з трьох понять, взаємопов'язаних між собою: «ідентитет» → «ідентифікація» → «ідентичність», які охарактеризовані на рис. 1.2 [12].

Я. Посохова характеризує досліджувану категорію як складну психічну реальність, в якій знаходять своє відображення різні рівні свідомості (індивідуальні та колективні, онтогенетичні та соціогенетичні). На її думку, психологічний феномен ідентичності поєднує у собі свідоме почуття унікальності особистості (її самотутність) з її несвідомим прагненням до безперервності життєвого досвіду, а також прагнення особистості до власної солідаризації з ідеалами певної групи [61, с. 219-220].

Г. Бандура визначає ідентичність як «усвідомлення самототожності, цілісності та безперервності власної особистості» [6, с. 13-14]. Вказана авторка звертає увагу, що дія механізму ідентичності дозволяє особистості забезпечувати збереження власної сталості (постійності) в оточуючому середовищі постійних змін та внутрішньо-особистісних поглядів.

Усвідомлення власної ідентичності відбувається через процес ідентифікації.

Рис. 1.2. Основні складові процесу формування ідентичності особистості за І. Вацинською (складено за даними [12])

Подібного з попереднім трактування ідентичності дотримується також Л. Тищенко [77, с. 299]. Крім того, інтерес представляє здійснена вказаною авторкою систематизація наукових концепцій ідентичності у західній психологічній науці, репрезентована нами у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Систематизація психологічних концепцій ідентичності за Л. Тищенко [77, с. 300]

Психологічна концепція	Зміст ідентичності	Основні представники
Когнітивна психологія	Когнітивна структура, що досліджує мотивацію особистості.	Х. Маркус
Гештальтпсихологія	Принцип утворення цілісних форм буття.	К. Левін
Екзистенціалізм	Екзистенціальний центр особистості.	Ж.П. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс
Біхевіоризм	Функція набуття нових готових	Д. Доллард, Н. Міллер,

	форм поведінки у процесі побудови загальних для суб'єкта й об'єкта цінностей та їхнього засвоєння.	Е Маккобі, Р. Сіерс
Інтеракціонізм	Система ролей, які формують особистість.	Дж. Мід, Я. Морено
Структурна психологія	Структура соціального наочіння.	Е. Тітченер
Символізм	Архетип або міф.	Е. Берн, К. Юнг, Н. Шварц
Гуманізм	Я-концепція особистості.	Ш. Бюлер, К. Роджерс, В. Франкл
Холістична психологія	Культурна цілісність	К. Уїлбер
Динамізм	Форма руху життєвих енергій.	З. Фройд
	Стиль життя.	А. Адлер
	Характер базового конфлікту.	К. Хорні
	Форма досягнення свободи	Е. Фромм
Наративізм	Самоопис.	Дж. Брунер, Д. Макадамс, Т. Сарбін, Г. Херманс
Конституціоналізм	Сукупність базових конституціональних характеристик	М. Бурно, Б. Ганнушкін, Е. Кречмер, У. Шелдон

І. Іванов визначає ідентичність як «процес перенесення індивідом на самого себе якостей і особливостей його зовнішнього оточення, прагнення актуалізувати у своїй особистості такі риси, які мають важливе і життєво необхідне значення в даних умовах» [29, с. 18]. При цьому ідентифікація виступає в якості процесу наслідування, що проявляється у вільному виборі особистістю тих якостей, умінь та цінностей, які вона хотіла б мати.

Філософсько-психологічний підхід до трактування ідентичності пропонує М. Попіль, висуваючи для її характеристики цілу низку синонімів, які більш якісно розкривають та доповнюють її психологічний зміст: автентичність; самовизначення; самобутність; психофізіологічна цілісність; безперервність досвіду; сталість у часі (відносна або збережена у процесі); психологічна визначеність; саморегульована єдність; тотожність (із самим собою або серед розмаїття інших об'єктів); самість (як справжність особистості); соціокультурна відповідність; самоналежність; самореферентність; цілісність; ступінь відповідності соціальним категоріям; модель розрізнення «Я» від «не-Я»; релевантність внутрішнього досвіду зовнішньому тощо [59, с. 218]. При цьому найбільш вживаним із них вважається поняття «автентичність», яке одні фахівці вважають чистим

синонімом ідентичності, а інші вбачають відмінності між цими поняттями.

Зокрема, у дослідженнях В. Зливкова та С. Лукомської відзначено, що існують істотні відмінності між ідентичністю та автентичністю. На їх думку, це проявляється в наступному: становлення ідентичності у особистості відбувається з урахуванням певних соціальних умов, і ідентичність бути оцінена як набута стабільність, сила та соціальна репрезентабельність особистості; автентичність означає «справжність, природність» – це щось, що наявне поза процесами і результатами самоідентифікації, оскільки знаходиться за межами образів «Я» і їх уявлення іншими [26, с. 162]. Одночасно з цим колектив авторів на чолі зі В. Зливковим про відмінності між ідентичністю та автентичністю зазначає наступне: людині завжди тісно бути в її ідентичності, оскільки ідентичність завжди перевищує її саму (базову людину без заданого рівня ідентичності); автентичність є метавластивістю або квазідиспозицією, тому не піддається вимірюванню у співвіднесенні з людиною [50, с. 9]. Крім того, вказані фахівці наголошують, що представники гуманізму (К. Роджерс, А. Маслоу та ін.) автентичність трактували, здебільшого, як спроможність особистості відмовлятися від різних соціальних ролей при соціальних контактах, що дозволяє їй демонструвати властиву тільки їй справжність, з її власними думками, почуттями, емоціями та поведінкою [50, с. 9].

Ураховуючи позицію вищенаведених дослідників, також вважаємо, що поняття «ідентичність» та «автентичність» є нетотожними між собою. Тому у контексті теми даного дослідження надалі будемо розглядати та використовувати термін «ідентичність».

Таким чином, проведений нами теоретичний аналіз поглядів зарубіжних та вітчизняних науковців на сутність категорії «ідентичність» свідчить, що, по-перше, як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники дотримуються схожих позицій щодо її трактування; по-друге, ідентичність сьогодні виступає складним філософсько-психологічним феноменом; по-третє, цей феномен поєднує в собі свідоме почуття унікальності особистості

(самобутність) і несвідоме прагнення до безперервності життєвого досвіду, її солідаризацію з ідеалами групи. З позиції більшості фахівців ідентичність можна визначити як складну психологічну реальність, що проявляється на індивідуальному та суспільному рівнях.

1.2. Взаємозв'язок особистісної та соціальної складової у структурі ідентичності студентів психології

Щодо змістового наповнення категорії «ідентичність», то на сьогоднішній день у наукових колах розповсюдженим є так званий «європейський» підхід до концепції ідентичності особистості, за якою вона поділяється на особистісну ідентичність в центрі та низку соціальних навколо неї [50; 50 та ін.].

Паралельно з європейською існує американська концепція ідентичності, яку детально описують W. Fleeson та J. Wilt. Вона передбачає, що соціальна та особистісна ідентичності є рівнозначними та становлять лише різні аспекти цілісної (унітарної, єдиної) ідентичності особистості [95, с. 1359].

Серед вітчизняних дослідників більше превалює європейський підхід, який наприклад І. Гукалова інтерпретує у вигляді класифікації видів ідентичності особи на індивідуальну та соціальну [19, с. 27].

Дещо іншу інтерпретацію змістового наповнення ідентичності особистості пропонував Е. Еріксон), який виходив з того, що у людини існує «Его-ідентичність». Остання формується паралельно із її груповою ідентичністю і проявляє у неї відчуття стійкості і безперервності власного «Я». При цьому саме цілісне (комплексне) почуття ідентичності у особистості формується крізь призму трьох обґрунтованих ним відчуттів: 1) внутрішня тотожність та інтегрованість в часі; 2) інтегрованість у просторі; 3) соціальна значущість [94]).

Також Е. Еріксон виокремлює три форми ідентичності за походженням,

а саме: приписна, набута та запозичена (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Форми ідентичності особистості за походженням згідно з Е. Erikson (складено за даними [94])

Наведені на рис. 1.3 форми ідентичності часто беруть за основу певного рольового зразка поведінки особистості, який обумовлюється очікуваннями інших. Проте, як наголошує М. Нечт, ідентичність не зводиться тільки до виконання особистістю цієї вибраної ролі, а значно ширше, хоча та чи інша роль дійсно сильно впливає на ідентифікацію [98, с. 76].

В цілому, з урахуванням вищенаведеного, формування ідентичності у особистості можна охарактеризувати як суто індивідуальний та особливий для кожної конкретної особистості процес. При цьому беззаперечним є той факт, що багато в чому формування ідентичності залежить від внутрішніх характеристик особистості, з одного боку, та впливу оточуючого соціального середовища (сім'ї, роботи, закладу освіти, етнічної спільноти тощо) – з іншого.

Слушною у цьому контексті вважаємо позицію М. Козирєва, що ідентичність виступає сьогодні одним із важливих аспектів створення Я-особистості, оскільки формує у неї, по-перше, почуття самототожності, повноцінності, дотичності до світу та людей у ньому; по-друге, відчуття

адекватності у особистості та стабільного володіння власним «Я» в будь-якій мінливій ситуації; по-третє, здатність особистості повноцінно розв'язувати питання, що виникають на всіх етапах її розвитку [39, с. 188]. У цьому контексті ідентичність можна інтерпретувати як стан усвідомлення особистістю себе і своєї автономності, як своєрідний механізм вибудовування такої автономності, що відбувається шляхом ідентифікації на рівні емоційного, раціонального та діяльнісного самоототожнення свого «Я» з іншою людиною чи групою.

Подібної позиції дотримується також О. Гуменюк, наголошуючи у своїй монографії, що основна функція особистісного «Я» – це усвідомлення людиною самої себе зсередини та одночасно здійснення адаптації себе до оточуючої реальності. У цьому контексті ідентичність визначається як результат виділення особистістю себе із певного середовища, щоб почувати себе суб'єктом власних фізичних та психічних станів, дій і процесів, переживає свою цілісність і тотожність із собою [21, с. 73].

Тобто можемо констатувати, що з позиції Я-концепції ідентичність характеризується як стан усвідомлення особистістю себе і своєї автономності, а також процес емоційного, раціонального та діяльнісного самоототожнення себе з іншою особистістю чи групою. Тобто завдяки ідентичності особистість засвоює свою систему цінностей та норм, зразки поведінки та соціальні ролі.

У той же час, у своєму дослідженні індивідуальної ідентичності особистості І. Ващинська наголошує, що вона ніяк не може звужуватися виключно до «Я-концепції». З її позиції, феномен ідентичності має двоїсту природу свого походження: з одного боку, особистість у процесі життєдіяльності вибудовує власну модель «Я», тобто з'ясовує власну внутрішню ідентичність, що, частіше за все, відбувається на першому етапі її соціалізації; з іншого боку – особистість певним чином пов'язується (самоототожнюється) з різними групами та їх груповими цінностями [12, с. 59].

На доданок до сказаного А. Ручка додає, що самовизначення особистості (як прояв її особистісної ідентичності) та її визначення з позиції інших оточуючих (як прояв соціальної ідентичності) є двома суб'єктивними сторонами її цілісної ідентичності, при формуванні якої вирішальну роль відіграють об'єктивні передумови (мова, територія, звичаї, історія тощо). Саме такий комплексний підхід характеризує особистість в якості представника певної соціальної групи [66, с. 57].

Досліджуючи особливості взаємозв'язку між особистісною та соціальною складовими ідентичності особистості, акцентуємо увагу на твердженні Л. Чорної, що особистісна ідентичність є вторинною порівняно із соціальними її видами. Іншими словами, особистісна ідентичність бере свій початок із соціальної. На цій основі вказана авторка формує уявлення про первинну і вторинну ідентичності [83, с. 115].

Подібну позицію щодо первинності та вторинності формування ідентичності підтримує також П. Горностай, який наголошує, що існують рольові сценарії особистості, які походять з дитинства (відмінник, переможець, невдаха тощо), формуються під впливом її найближчого соціального оточення та засвоюються неусвідомлено («так треба») [16]. Це є ознаки первинної (неусвідомленої) ідентичності особистості. А формування у неї вторинної рольової ідентичності відбувається усвідомлено шляхом відкидання «чужих» рольових сценаріїв та може тривати все життя.

Оскільки тема даного дослідження передбачає вивчення трансформації ідентичності у ситуації кризи у розрізі певного професійного спрямування вибірки досліджуваних (студенти психології), то логічним у контексті соціальної ідентичності вбачаємо розгляд не всіх її складових, а тільки професійної ідентичності у складі соціальної та відповідних її проявів.

Зокрема, Н. Старинська при дослідженні професійної ідентичності майбутніх психологів акцентує увагу на наявності тісного взаємозв'язку та обумовленій цим взаємозалежності особистісних та професійних якостей психолога, оскільки саме в цій професії особистісне Я відіграє важливу роль

у формуванні професійних навичок особистості. Саме особистість з її Я-концепцією вказана авторка розглядає як основний інструмент професійної діяльності у сфері психології [71, с. 337].

У цьому ж контексті Т. Яценко, досліджує так зване «застрявання» психолога на якихось етапах особистісного розвитку через суб'єктивні причини, що на її думку, досить негативно позначається на його професіоналізмі, оскільки може супроводжуватися професійними кризами та іншими деструкціями. Т. Яценко також звертає увагу саме на соціальній спрямованості психолога у напрямку реалізації своїх професійних можливостей, тобто на розвитку у нього соціально важливих психологічних умінь, покращенні професійної інтуїції, на здатності не перетворитися на «робота» та, одночасно з цим, мати можливість бути тотожним із собою як з особистістю та індивідуальністю, ґрунтується професіоналізм психолога [91].

У роботах авторів [46; 36; 58 та ін.] міститься інформація про те, що професійна ідентичність психологів – це явище системне та динамічне. Воно має дуже важливе ціннісно-професійне значення для майбутнього фахівця та багато в чому визначається рівнями професійної самооцінки, самовизначення, домагань особистості, а також рівнем розвитку її інтелектуальних здібностей та рівнем задоволення власною особистістю в цілому.

Отже, у професії психолога мають органічно поєднуватися між собою особистісна та соціальна ідентичності, які поряд з іншими важливими чинниками (когнітивний, мотиваційний, поведінковий тощо) визначають ступінь його професіоналізму.

1.3. Психологічні особливості трансформації ідентичності у ситуації кризи

Як показує наявний практичний досвід життєдіяльності багатьох поколінь, в житті особистості може виникати багато ситуацій зовнішнього та

внутрішнього характеру, які спричиняють стани переживання кризи. Проведене теоретичне дослідження свідчить, що у психологічній науці такі стани вже в достатній мірі вивчені, широко описані та класифіковані, як і сама дефініція кризи. При цьому фахівцями достойменно установлено, що в основі будь-якої кризи лежить кризова ситуація. Остання традиційно характеризується дослідниками як система зовнішніх впливів, що спонукають особистість до певної активності та опосередковують її [67, с. 16].

Саме тому у процесі життєдіяльності особистості відбувається чергування різних за психологічними проявами та наслідками етапів, які, з одного боку, можуть бути стабільними та гармонійними, викликаючи у особистості приємний стан задоволеності життям («біла полоса» в житті), а з іншого – характеризуватися кризовими періодами, що супроводжуються низкою гострих проблем, переживань, труднощів та інших життєвих негараздів («чорна полоса»). При цьому особистість може спостерігати, що вирішення одних життєвих проблем може відкривати нові можливості для особистості в цілому та її подальшого особистісного розвитку зокрема, приносячи у підсумку позитивні емоції («все, що не робиться – на краще»). А інші проблеми, навпаки, можуть стати важким випробуванням, виявитися нездоланими або досить тривалими у їх вирішенні. Саме друга категорія життєвих проблем частіше за все стає причиною появи у особистості кризових станів та її подальшого деструктивного розвитку.

Проведений теоретичний аналіз проблематики сутності кризи у психологічних дослідженнях, не дивлячись на її широку вивченість, свідчить, що фахівці доволі неоднозначно підходять її трактування, використовуючи цілу низку взаємозалежних категорій: «криза», «кризовий стан», «кризовий період», «критичний період», «психологічна криза», «криза психічного розвитку», «критична ситуація» і т.п. Зважаючи на мету даного дослідження, з наведених категорій послуговуємося терміном «криза» та визначаємося з підходами до її визначення різними дослідниками.

Категорія «криза» (від гр. «crisis») буквально перекладається цілою низкою понять – («рішення», «крутий перелом», «вибір», «поворотний пункт», «зміна напрямку руху (курсу)», «важкий перехідний стан», «шанс» тощо) та характеризується як викликаний певною проблемою поточний стан особистості, якого в силу низки причин вона не може уникнути або яку не може вирішити в короткий строк звичним для себе способом [67; 49; 76; 99; 81; 53 та ін].

В найбільш загальному розумінні криза визначається як «гостре, обмежене в часі, суб'єктивне переживання неможливості реалізації життєвих цілей, завдань, планів, що періодично повторюється протягом життя» [49, с. 16].

Д. Романовська та С. Собкова називають кризою такий стан особистості, при якому на певний проміжок часу в певний момент її особистісного розвитку відбувається блокування її життєдіяльності, що була націлена на певні результати. Вказані дослідники також послуговуються категорією «хронічна (затяжна) криза», яка, на їх думку, чинить на особистість особливо тяжкий вплив, призводячи, перш за все, до соціальної дезадаптації, а в більш тяжких випадках – до нервово-психічного або психосоматичного розладу або, навіть, суїциду [65, с. 11].

З позиції О. Саннікової криза розглядається як перманентний стан особистості у процесі її звичайної життєдіяльності та розвитку, в результаті проживання якого формується якісно нова особистість зі зміненими установками, відносинами та цінностями, що виникають на фоні певних переживань особистості, які тимчасово «перекривають» можливості і ресурси для нормальної життєдіяльності та розвитку, позбавляючи особистість здатності чинити опір ситуації, наслідком чого може бути втрата контролю над ситуацією, над власною поведінкою та емоціями [67, с. 16].

О. Цільмак розглядає кризу як ситуацію в житті особистості, що виникла в результаті загострення протиріч між певними тенденціями, можливостями та наслідками під впливом як суб'єктивних (внутрішніх), так і

об'єктивних (зовнішніх) чинників. Ключовою ознакою кризи вказана авторка називає наявність ланцюгової реакції, що поширюється на всі аспекти життєдіяльності, а за силою впливу на психіку особистості може мати як поверхневий, так і поглиблений та навіть глибинний характер [81, с. 151-152].

Корисними вбачаємо результати дослідження Т. Афанасьєвої, яка з урахуванням доробків вітчизняної та зарубіжної психологічної науки умовно виокремила три ключові підходи ідентифікації поняття «криза» [4, с. 30]:

- як результат зміни провідної діяльності особистості та зміни відповідної соціальної ситуації у співвіднесенні з її психічним розвитком;
- як внутрішнє (вроджене) прагнення особистості до розвитку, яке відбувається протягом усього життя;
- як зміна детермінанти розвитку особистості у процесі проходження нею життєвого шляху.

С. Оліфіра звертає увагу на те, що кризу не треба вважати катастрофою. Це просто «переламний, перехідний момент, критична точка розвитку, період, в якому загострюється чутливість людини до світу, до системи її відносин, що склалися, до себе й інших» [56]. А коли людина проходить критичну точку, вона змінюється, оскільки отримує новий досвід, реалізує нові потреби за рахунок нових сформованих здібностей. Вказана дослідниця пропонує використовувати два підходи до визначення поняття «криза»:

- як етап життя (певна поворотна подія в житті особистості, через яку неможливим стає подальше звичне, спокійне її існування, і яка вимагає перебудови у свідомості особистості багатьох поведінкових стереотипів);
- як етап розвитку (особливі, відносно короткі за терміном періоди онтогенезу, для яких характерні різкі психологічні зміни).

Схожої дуалістичної концепції природи кризи дотримується також В. Доценко, який, окрім цього, наводить три основні характеристики кризи з психологічної точки зору: по-перше, як стан порушення психологічної

рівноваги, що призводить до таких форм дезадаптації, як девіантна та асоціальна поведінка, нервово-психічні та психосоматичні розлади, суїцидальна поведінка і т.п.; по-друге, як стан внутрішнього протиріччя між фізичними і психічними можливостями особистості, з одного боку, та раніше сформованими формами її взаємодії з оточуючими людьми та способами діяльності – з іншого; по-третє, як стан дефіциту у особистості психічних ресурсів, необхідних для подолання кризової ситуації [25, с. 75].

О. Степанов характеризує кризу як стан особистості, що виникає під час блокування її цілеспрямованої життєдіяльності в певний момент її розвитку. При цьому короткотривала криза може завдати незначних погіршень психічних станів, а затяжна (хронічна) може загрожувати соціальною дезадаптацією, нервово-психічним або психосоматичним стражданням чи, навіть, суїцидом. При цьому вказаний дослідник вважає, що перехід кризи у хронічну стадію характерний для людей з вираженою акцентуацією характеру незрілим світоглядом, односпрямованістю життєвих установок, в результаті чого життя заганняє таких людей у «глухий кут» [73].

Криза з позиції Т. Титаренко – це ситуація в житті особистості, пов'язана із виникненням перешкод у процесі вирішення нею важливих життєвих завдань, яка не вдається вирішити за допомогою звичних засобів. На її думку, у людини наявні два типи кризових ситуацій: 1) природні, обумовлені змінами в природному життєвому циклі; 2) соціальні, обумовлені травмуючими подіями з оточуючого життя [76; 75].

Сутність та природу появи кризи в житті особистості П. Горностай та С. Васьковська пояснюють зміною її життєвих ролей, що супроводжується великими суперечностями, які особистість не може самотійно та конструктивно розв'язати [17].

Огляд робіт провідних західних фахівців з питань кризи також дозволяє визначити низку корисних підходів до її визначення.

М. Seeger, Т. Sellnow та R. Ulmer вважають, що криза – це ситуація несподіваності в житті особистості, яка призводить до невизначеності в

подальших діях та загрози її важливим цілям [103].

R. Lazarus кризою вважає гостре, обмежене в часі, суб'єктивне переживання особистістю неможливості реалізації нею життєво важливих цілей та завдань. Такі стани переживання мають властивість періодично повторюватися протягом всього її життя [99].

S. Venette вважає кризу процесом трансформації старої системи особистості, яка вже не може самостійно організовуватися й управлятися, в нову, більш досконалу за рахунок отриманого життєвого досвіду. Тобто для появи кризи в житті особистості потрібні певні зміни, неуміле проходження особистістю яких і спричиняє кризу [105].

Таким чином, за результатами теоретичного дослідження позицій фахівців-психологів щодо сутності поняття «криза» погоджуємося з позицією більшості з них, що з психологічної точки зору кризу можна охарактеризувати як переламний, перехідний момент в житті будь-якої особистості, як певну «катастрофу», критичну точку на заданому етапі її розвитку, в результаті чого загострюється чутливість особистості як до себе, так і до оточуючих з усією системою її взаємовідносин з ними. При цьому фахівці також дотримуються думки, що після проходження критичної точки кризи особистість змінюється з урахуванням здійсненої переоцінки цінностей та ситуацій, а також набутого якісно нового досвіду у напрямку реалізації сформованих здібностей і потреб.

А. Москальова [53], спираючись на дослідження М. Варій та В. Ортинського [11], характеризує три ступені кризи: поверхова, поглиблена, глибинна (табл. 1.1) та зазначає, що, розуміння особистістю характерних ознак кожного із цих ступенів, дозволяє їй правильно коригувати власну поведінку у напрямку відновлення нормальної життєдіяльності [53, с. 219].

Характеристика ступенів кризи за А. Москальовою [53]

Ступені кризи	Характеристика
ПОВЕРХОВА	Проявляється у збільшенні неспокою, тривоги, роздратування, нестриманості, незадоволеності собою, своїми діями, планами та відносинами з оточуючими. Людина відчувається розгубленою, напруженою, в постійному очікуванні розвитку поганих подій. У неї з'являється байдужість до всього, що раніше було важливим, втрачаються колись сильні інтереси, звужується їхній спектр. Така апатія негативно впливає на працездатність організму.
ПОГЛИБЛЕНА	Проявляється у відчутті безсилля перед подіями, що відбуваються. Особистість втрачає контроль над цими подіями. Все оточуюче та всі оточуючі дратує, особливо найближче оточення, яке має терпіти прояви гніву та каяття. Якщо раніше діяльність, якою займалася людина, була легкою, то тепер вона потребує значних зусиль. Особистість сприймає світ більш песимістично, сильніше та частіше втомлюється, стає більш сумною, у неї порушується сон та апетит, можуть проявлятися прояви агресивності. Все це в сукупності ускладнює взаємодію з оточуючими, сприяє більшому відчуженню та звуженню кола спілкування. При цьому власне майбутнє особистості викликає у неї серйозні побоювання, вона не знає як жити далі.
ГЛИБИННА	Супроводжується почуттям безнадійності, розчарування в собі та оточуючих. Особистість гостро переживає власну неповноцінність та непотрібність, впадає у стан відчаю, який змінюється апатією або почуттям ворожості. Поведінка особистості втрачає гнучкість, стає ригідною. Особистість не спроможна спонтанно виявляти свої почуття, бути безпосередньою та креативною. Вона заглиблюється в себе, ізолюється від близьких. Все навколо неї здається нереальним, втрачає сенс існування.

Дослідники також неодноразово робили спроби визначення характерних ознак кризи. Зокрема, В. Доценко з урахуванням проведеного ним узагальнення наукового досвіду з цього питання сформульовано три її основні характеристики, які наведено на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Основні характеристики кризи за В. Доценко [25]

Таким чином, доходимо висновку, що на різних етапах свого життя особистість стикається з різними ситуаціями, що можуть провокувати появу певного кризового стану. Такі ситуації В. Доценко пропонує поділяти три групи: 1) стресові події; 2) новий віковий щабель; 3) новий етап індивідуалізації (рис. 1.5).

Поряд з наведеними видами ситуацій, Е. Псядло та А. Троїцький надають також характеристику екстремальної кризової ситуації (лат. *extremus* – «крайній», «критичний») як такої, що виникає раптово, суб'єктивно сприймаючись особистістю як загроза її життю, здоров'ю, особистісній цілісності та благополуччю [63, с. 47].

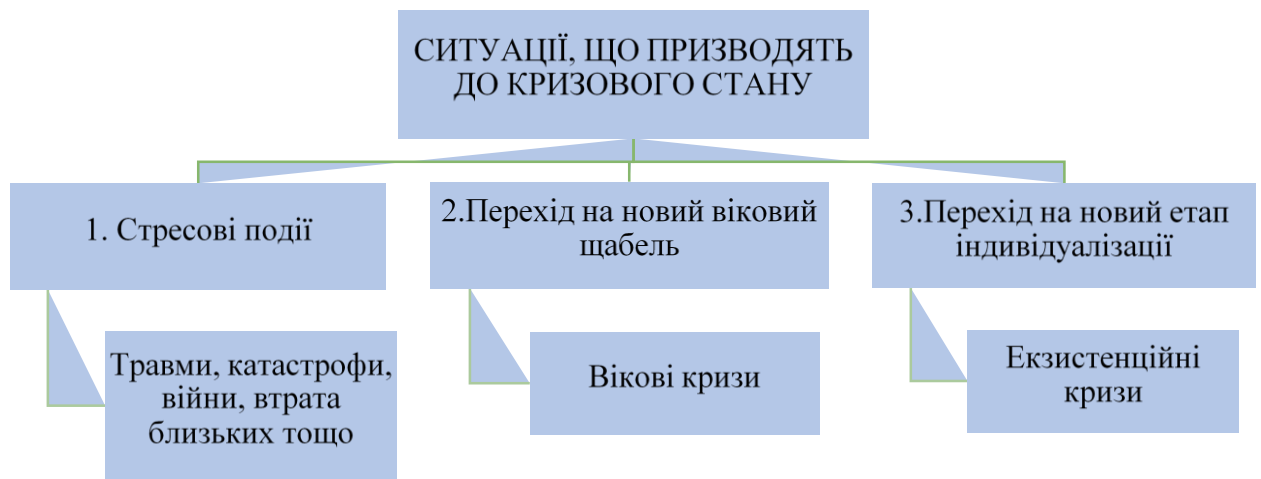

Рис. 1.5. Ситуації, що призводять до кризового стану за В. Доценко [25]

В цілому можна побачити, що дослідники дотримуються схожої позиції стосовно того, що сама по собі криза виникає тоді, коли звичайні механізми управління стресом у особистості не можуть впоратися із проблемою. При цьому можливі два варіанти розвитку подій у кризовій ситуації: з одного боку особистість може отримати підвищену уразливість психічного здоров'я, а з іншого, навпаки, віднайти у такій ситуації нові можливості для подальшого особистісного зростання.

Крім того, одним із важливих чинників появи кризи у особистості фахівці вважають невідповідність складності й важливості проблеми наявним для її вирішення ресурсам.

Відповідно, можемо констатувати, що причини виникнення кризи в житті особистості досить різноманітні та визначаються як зовнішніми чинниками, так і внутрішнім змістом, а також динамікою її психологічного життя, оскільки в цьому житті не всі ситуації піддаються контролю та можуть бути передбачуваними.

Також можемо констатувати, що більшість науковців, що розглядають проблематику кризових станів особистості, сходяться в тому, що криза є передумовою найважливіших особистісних змін в її житті, характер яких може бути як позитивним (конструктивним, творчим, інтегруючим), так і негативним (деструктивним, руйнівним).

Глибина та сила переживань особистістю своєї кризової ситуації, на думку В. Доценко, залежать від низки чинників, які репрезентовані нами на рис. 1.6 [25].

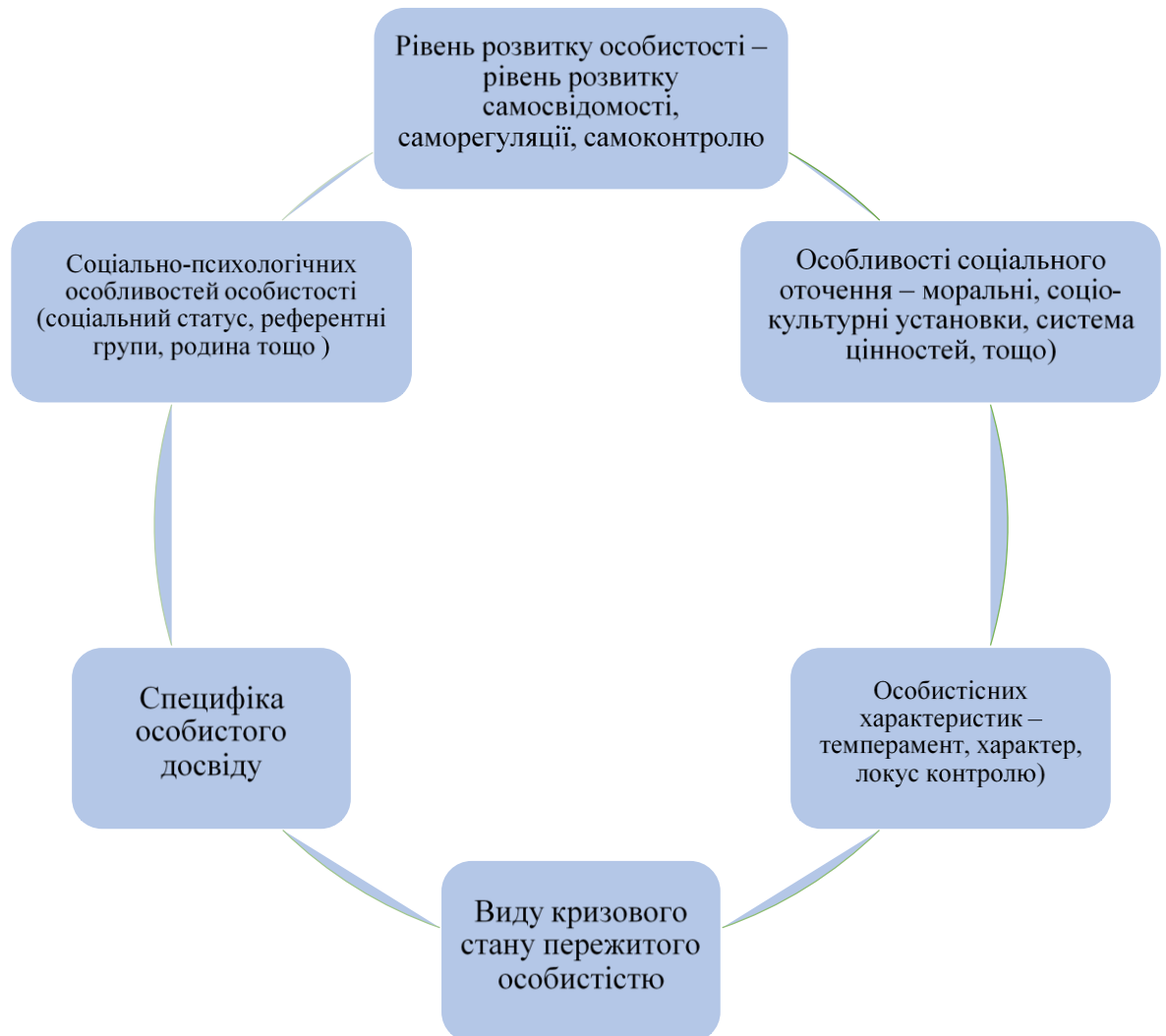

Рис. 1.6. Чинники, що визначають глибину переживання кризи особистістю за В. Доценко [25]

Дослідники О. Гірченко, А. Глушков, Л. Смокова, Н. Шеленкова та О. Вдовіченко звертають увагу, що переживання особистісного життєвого світу, що містить в собі психотравмуючі події, відбувається за наступними принципами [14, с. 470]:

- задоволення – уникнення негативних емоцій;
- підкорення реальності – будь-яка зміна предмета потреби;
- подолання – створення нової ціннісної системи;

- вільної творчої особистості – творча побудова життя.

В свою чергу, Н. Родіна та А. Коваленко відмічають, що на ступінь та характер переживання особистістю важких кризових ситуацій істотним чином впливає наявний у неї особистісний потенціал, який проявляється через категорію життєстійкості – «особливого паттерну настанов і навичок, що дозволяють перетворити зміни у можливості» [35, с. 57].

М. Марценюк на основі узагальнення наукових доробків низки дослідників доводить, що кризова ситуація містить в собі два ключові аспекти:

а) зовнішній (об'єктивний), спричинений подіями чи сюжетами в житті (втрати близької людини, хвороба, каліцтво, розлучення, одруження, звільнення з роботи тощо);

б) внутрішній (суб'єктивний), який включає стійкі індивідуальні особливості людини та суто її ставлення до конкретної ситуації [49, с. 17].

В свою чергу, О. Санніковою здійснено обґрунтування суб'єктивних та об'єктивних станів особистості та виокремлено основні ознаки переживання кризи особистістю у кожному з цих станів, що узагальнено нами в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

**Стани суб'єктивного та об'єктивного переживання кризи за
О. Санніковою [67, с. 17]**

Кризові стани	Прояви кризових станів
СУБ'ЄКТИВНІ (ВНУТРІШНІ) СТАНИ	
ЕМОЦІЙНІ ПЕРЕЖИВАННЯ	Підчищена тривога, гнів, роздратування, страх, агресія, шок, переляк, гіркота, відчай, пригніченість, душевний біль, безпорадність, безсилля, апатія, безвихідь, емоційне виснаження та ін.
КОГНІЦІЯ	Зосередження уваги на психотравмуючому минулому та/або негативному майбутньому, підвищена самокритичність, відсутність планів, відмова від прийняття відповідальних рішень та ін.
САМОРЕГУЛЯЦІЯ САМОПІЗНАННЯ	Домінування емоційної регуляції над раціональною, втрата контролю над емоціями та їх виразом, порушення планування, недостатній контроль за своєю поведінкою.

СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ	Різка зміна власної самооцінки та оцінок спілкування, підвищена психологічна травмованість, відчуття провини та образи, переживання самотності, звинувачення інших, схильність до конфліктів.
ОБ'ЄКТИВНІ (ЗОВНІШНІ) СТАНИ	
ЕКСПРЕСІЯ	Характерна песимістична міміка та жестикуляція. Зміна інтонації і тембру голосу, виразності рухів, швидкості мови, зміна зовнішнього вигляду, фізичного стану та ін.
НЕСТІЙКІСТЬ	Неуважність, неможливість зосередитися, порушення пам'яті, мислення, труднощі у спілкуванні, вибіркоче сприйняття негативних ситуацій та ін.
ПОВЕДІНКА	Нераціональна активність, залежність від поточної ситуації, істотні коливання в результатах діяльності, нетипові помилки в роботі, відмова від відповідальності та від діяльності взагалі.
ВІДНОСИНИ З ІНШИМИ ЛЮДЬМИ	Скорочення кола спілкування, обмеження контактів, переважання контактів формального характеру, збільшення числа конфліктів

Фахівці також наголошують, що переживання особистості кризового стану багато в чому визначається видом кризи та ступенем її впливу на психіку особистості, тому мають диференційований характер. Так, у дослідженнях О. Цільмак знаходимо відповідну класифікацію способів переживання кризи особистістю (табл. 1.4) [81, с. 151-152].

Таблиця 1.4

Способи переживання особистістю кризи за О. Цільмак [81, с. 151-152]

Способи переживання кризи	Характеристика
1. КРИЗА ЯК РОЗДУМ «КОЛИ БУДЕ ЛЕГШЕ ЖИТИ?»	Особистість постійно невдоволена своїм життям, часто жаліється та хандрить з найменшого приводу та взагалі без причини, звинувачуючи у всьому оточуючих. При цьому така людина не хоче нічого змінювати у власному житті, постійно живучи минулим. Їй важко вийти із зони власного комфорту та прийняти зміни.
2. КРИЗА, ЯКА НЕ ПОМІЧАЄТЬСЯ, ВИТИСКАЄТЬСЯ ЗІ СВІДОМОСТІ	Особистість намагається знаходитися над кризою, а не в ній самій. При цьому проблеми, які приносить криза, залишаються невирішеними та, як наслідок, накопичуються, викликаючи дуже багато негативних емоцій. Останні починають негативно впливати на загальне самопочуття та здоров'я.
3. КРИЗА ЯК МОЖЛИВІСТЬ ЩОСЬ ЗМІНИТИ	Особистість усвідомлює, що можна використати кризу для певних змін, тому ставиться до неї як до можливості щось змінити, чомусь навчитися, щось засвоїти. Це дозволяє розвиватися та просуватися вперед, ставити перед собою нові цілі, не зважаючи на перешкоди й труднощі.
4. КРИЗА ЯК	Особистість вважає кризу небезпечним чинником краху

ОСОБИСТІСНИЙ КРАХ.	її поточної комфортної життєдіяльного, повністю занурюється в неї та болісно переживає.
--------------------	---

Також у процесі теоретичного дослідження встановлено, що дослідники у своїй більшості виділяють наступні етапи кризи, кожен з яких характеризується своїм специфічним змістом і вираженими формами поведінкових реакцій:

- 1) початковий – період накопичення напруги;
- 2) критичний – період «гострих» переживань;
- 3) вихід з кризи – період ухвалення рішення;
- 4) завершальний – період стабілізації.

Отже, криза у психологічних дослідженнях вважається одним із станів внутрішнього світу особистості, при якому зупиняється рух у напрямку її подальшого саморозвитку та самовдосконалення, оскільки звичні, стереотипні програми мислення і поведінки вже не працюють, а нові – ще не сформовані. Крім того, встановлено, що криза дуже часто виникає тоді, коли особистість не має сил прийняти ті зміни, які відбуваються в її житті.

Таким чином, трансформація ідентичності у ситуації кризи може носити самий непередбачуваний, але при цьому на перших етапах такої трансформації однозначно негативний характер. Тому у подальшому нашому дослідженні нам доцільно вивчити цей аспект в умовах конкретного емпіричного дослідження.

Висновки до 1 розділу

Проведене теоретичне дослідження сутності понять «ідентичність» та «криза», а також психологічних особливостей формування зазначених категорій дозволило сформулювати наступні висновки.

Зокрема, встановлено, що ззарубіжні психологічні підходи до трактування сутності ідентичності особистості є досить різноманітними. При цьому можна відмітити, що дослідники у своїй більшості зосереджують увагу на внутрішніх можливостях особистісного розвитку людини при

одночасній наявності сприятливих зовнішніх умовах такого її розвитку та самореалізації.

Щодо визначення сутності та змістовного наповнення ідентичності більш сучасними вітчизняними дослідниками, то вона розглядається як складна психічна реальність, в якій знаходять своє відображення різні рівні свідомості (індивідуальні та колективні, онтогенетичні та соціогенетичні). Дія механізму ідентичності дозволяє особистості забезпечувати збереження власної сталості (постійності) в оточуючому середовищі постійних змін та внутрішньо-особистісних поглядів. Усвідомлення власної ідентичності відбувається через процес ідентифікації.

Таким чином, проведений нами теоретичний аналіз поглядів зарубіжних та вітчизняних науковців на сутність категорії «ідентичність» свідчить, що, по-перше, як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники дотримуються схожих позицій щодо її трактування; по-друге, ідентичність сьогодні виступає складним філософсько-психологічним феноменом; по-третє, цей феномен поєднує в собі свідоме почуття унікальності особистості (самобутність) і несвідоме прагнення до безперервності життєвого досвіду, її солідаризацію з ідеалами групи. З позиції більшості фахівців ідентичність можна визначити як складну психологічну реальність, що проявляється на індивідуальному та суспільному рівнях.

Формування ідентичності у особистості можна охарактеризувати як суто індивідуальний та особливий для кожної конкретної особистості процес. При цьому беззаперечним є той факт, що багато в чому формування ідентичності залежить від внутрішніх характеристик особистості, з одного боку, та впливу оточуючого соціального середовища (сім'ї, роботи, закладу освіти, етнічної спільноти тощо) – з іншого.

Досліджуючи особливості взаємозв'язку між особистісною та соціальною складовими ідентичності особистості, акцентуємо увагу на тому, що особистісна ідентичність є вторинною порівняно із соціальними її видами. Іншими словами, особистісна ідентичність бере свій початок із

соціальної. На цій основі формується уявлення про первинну і вторинну ідентичності.

У прив'язці до вивчення ідентичності студентів психології встановлено, що у професії психолога мають органічно поєднуватися між собою особистісна та соціальна ідентичності, які поряд з іншими важливими чинниками (когнітивний, мотиваційний, поведінковий тощо) визначають ступінь його професіоналізму.

Проведений теоретичний аналіз проблематики сутності кризи у психологічних дослідженнях, не дивлячись на її широку вивченість, свідчить, що фахівці доволі неоднозначно підходять її трактування. Категорія «криза» буквально перекладається з грецької як «рішення», «крутий перелом», «вибір», «поворотний пункт», «зміна напрямку руху (курсу)», «важкий перехідний стан», «шанс» тощо та характеризується як викликаний певною проблемою поточний стан особистості, якого в силу низки причин вона не може уникнути або яку не може вирішити в короткий строк звичним для себе способом.

За результатами теоретичного дослідження позицій фахівців-психологів щодо сутності поняття «криза» погоджуємося з позицією більшості з них, що з психологічної точки зору кризу можна охарактеризувати як переламний, перехідний момент в житті будь-якої особистості, як певну «катастрофу», критичну точку на заданому етапі її розвитку, в результаті чого загострюється чутливість особистості як до себе, так і до оточуючих з усією системою її взаємовідносин з ними. При цьому фахівці також дотримуються думки, що після проходження критичної точки кризи особистість змінюється з урахуванням здійсненої переоцінки цінностей та ситуацій, а також набутого якісно нового досвіду у напрямку реалізації сформованих здібностей і потреб.

В цілому можна побачити, що дослідники дотримуються схожої позиції стосовно того, що сама по собі криза виникає тоді, коли звичайні механізми управління стресом у особистості не можуть впоратися із

проблемою. При цьому можливі два варіанти розвитку подій у кризовій ситуації: з одного боку особистість може отримати підвищену уразливість психічного здоров'я, а з іншого, навпаки, віднайти у такій ситуації нові можливості для подальшого особистісного зростання.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІЇ В СИТУАЦІЇ КРИЗИ

2.1. Цілі, задачі та організація емпіричного дослідження

Метою представлено емпіричного дослідження є емпірична перевірка концептуальної гіпотези щодо наявності достатнього взаємозв'язку між особистісною ідентичністю студентів психології та наявністю в їх житті ситуації кризи та відповідного впливу такої ідентичності на психологічні особливості особистості.

Предмет дослідження – результат психологічного впливу трансформації ідентичності у ситуації кризи на психологічні особливості особистості студентів психології.

Об'єкт дослідження – психологічні особливості трансформації ідентичності особистості у ситуації кризи.

Концептуальна гіпотеза: існує достатній взаємозв'язок між особистісною ідентичністю студентів психології та наявністю в їх житті ситуації кризи та відповідного впливу такої ідентичності на психологічні особливості особистості.

Емпіричні гіпотези: При дослідженні вказаного взаємозв'язку доцільно звернути увагу на такі емпіричні (часткові) гіпотези:

1) формування особистісної ідентичності студентів психології здійснюється під впливом чинників, що визначають, по-перше, суто особистісну ідентичність як особистості в цілому, по-друге, професійну ідентичність студента психології, по-третє, мотивацію на успіх майбутньої професійної діяльності та, по-четверте, ступінь адаптації до професійних умов спеціальності «Психологія»;

2) існують певні відмінності між рівнями ідентичності особистості у

кризі та без неї;

3) існує ймовірність впливу процесу трансформації ідентичності в ситуації кризи на психологічні особливості особистості.

У відповідності до обгрунтованої мети, **завданнями** дослідження виступають:

- обгрунтувати логіко-діагностичну модель вивчення впливу трансформації ідентичності в ситуації кризи на психологічні особливості студентів психології;
- обгрунтувати методичний інструментарій проведення дослідження у розрізі сформованих складових діагностування та їх компонентного складу;
- обгрунтувати вибірку зі студентів психології для проведення дослідження;
- провести дослідження студентів сформованої вибірки за обраними методиками;
- узагальнити та проаналізувати отримані результати дослідження;
- надати рекомендації з підвищення рівня ідентичності студентів психології з урахуванням можливостей їх виходу з ситуації кризи.

Характеристика вибірки. У ході дослідження були опитані 60 студентів-магістрів, які навчаються на спеціальності 053 «Психологія» в двох університетах м. Одеса. Студентів було поділено на дві групи (експериментальна та контрольна) по 30 осіб в кожній групі.

Вік студентів: 25-30 років.

Переважає більшість магістрів вибірки вже мають певний досвід психологічної практики, що надає результатам дослідження більшої практичної цінності.

Студентів-магістрів спеціальності 053 «Психологія» з Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова в кількості 30 осіб віднесено до складу експериментальної групи. З ними була проведена тренінгова психологічна робота у напрямку покращення рівнів їх особистісної ідентичності. Студенти Південноукраїнського національного педагогічного

університету імені К. Д. Ушинського увійшли до складу контрольної групи, взятої в якості бази порівняння за результатами проведеного дослідження.

Отже, кількісно-якісний склад студентів обох груп (експериментальної та контрольної) може бути представлено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Склад вибірки для проведення дослідження, осіб

Назва ЗВО	Експериментальна група	Контрольна група
Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова	30	-
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського	-	30
Разом	30	30

У дослідженні використано наступні **методики**, обґрунтування яких наведене в підр. 2.2:

а) для визначення загального рівня особистісної ідентичності та ступеня її кризи у студентів психології з урахуванням професійної складової такої ідентичності:

- методика, заснована на типах ідентичності за Дж. Марсія;
- Опитувальник професійної ідентичності студентів-психологів У. Родигіної;
- Опитувальник А. Реана «Мотивація успіху та страх невдачі»;
- Опитувальник соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда;

б) для визначення психічних станів особистості – методика діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Статистичний аналіз здійснено з використанням математико-статистичних методів: нормальність розподілу визначена з використанням показників дисперсії та середньоквадратичного відхилення. Узагальнення результатів здійснено з використанням інтерпретаційних методів (класифікація й узагальнення емпіричних даних).

Послідовність у досягненні мети та реалізації завдань дослідження

здійснювалась в кілька етапів.

На першому етапі було здійснено обґрунтування методичного інструментарію для проведення дослідження, обрані методики якого описані у підр. 2.2.

На другому етапі було сформовано вибірку зі студентів-психологів для проведення дослідження та підтвердження його концептуальної гіпотези.

На третьому етапі було проведене опитування студентів обох груп (контрольної та експериментальної) для фіксації початкових результатів дослідження до проведення роботи психолога. Опитування проводилось в он-лайн режимі. Обробка результатів дослідження здійснювалась з використанням програмного забезпечення Microsoft Excel.

На четвертому етапі визначено статистичні показники по студентах у кризі та без неї.

На п'ятому етапі з використанням регресійного аналізу визначено залежність між ідентичністю студентів психології у ситуації кризи та без і їх психічним станом.

На шостому етапі визначено напрями роботи психолога та запропоновано відповідні практичні рекомендації з підвищення рівня сформованості ідентичності студентів психології у напрямку більшої ідентифікації себе із майбутньою професією.

На сьомому етапі проведено відповідні тренінгові заходи з експериментальною групою, після чого здійснено повторне оцінювання рівнів їх ідентичності та порівняння з результатами, отриманими до роботи психолога.

З урахуванням вищенаведеного, пропонується наступна логіко-діагностична модель дослідження, зображена на рис. 2.1.

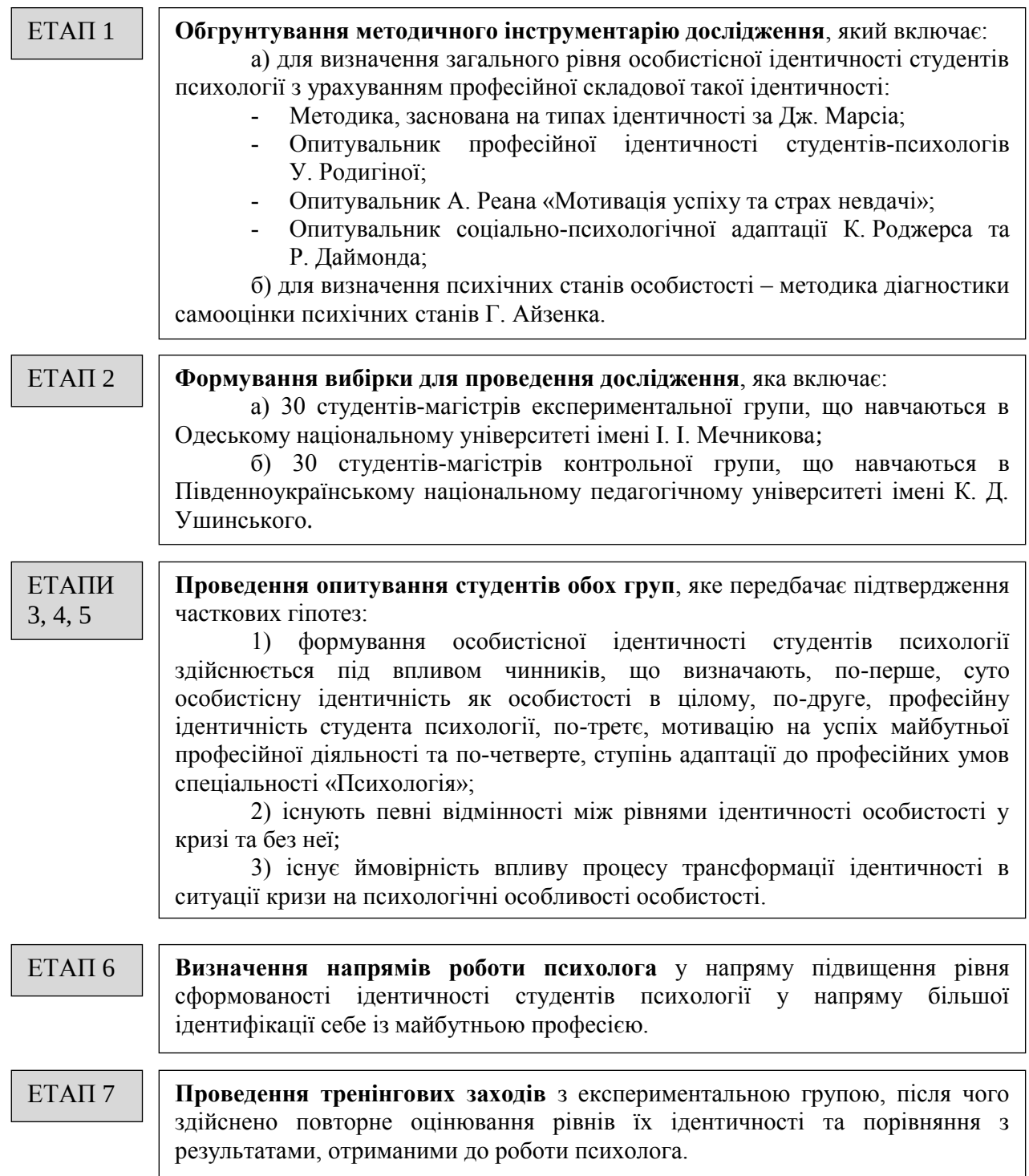

Рис. 2.1. Логіко-діагностична модель вивчення впливу трансформації ідентичності в ситуації кризи на психологічні особливості студентів психології (авторський підхід)

Отримані якісно-кількісні результати дослідження наведено у розділі 3 даного дослідження.

2.2. Обґрунтування методичного інструментарію дослідження

Теоретичне вивчення наукових праць з питань методичного забезпечення оцінювання ідентичності особистості показало, що коло використовуваних методик є досить різноманітним. При цьому, ураховуючи мету та гіпотези даного дослідження, визначено, що ідентичність студентів психології маємо оцінювати не тільки з позиції суто особистісної ідентичності, а з урахуванням професійної її спрямованості. Тому припускаємо, що складовими компонентами особистісної ідентичності студентів психологіє у межах даного дослідження слід вважати наведені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Компонентний склад ідентичності студентів психології (авторське бачення)

Компоненти ідентичності студентів психології	Характеристика	Пропонована методика оцінювання
ОСОБИСТІСНИЙ	Суто особистісна ідентичність як така (в загальному розумінні без прив'язування до професійних умов).	Методика, заснована на типах ідентичності за Дж. Марсія
ПРОФЕСІЙНИЙ	Професійна ідентичність студентів психології, яка визначає їх ідентифікацію із професією психолога.	Опитувальник професійної ідентичності студентів-психологів У. Родигіної
МОТИВАЦІЙНИЙ	Мотивація на досягнення успіху у майбутній професійній діяльності.	Опитувальник А. Реана «Мотивація успіху та страх невдачі»
АДАПТАЦІЙНИЙ	Можливості соціально-психологічної адаптації студентів психології до умов майбутньої професійної діяльності.	Опитувальник соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда

Опишемо наведені методики більш детально.

ОСОБИСТІСНИЙ КОМПОНЕНТ.

Вивчення методик діагностування особистісної ідентичності провідних зарубіжних та вітчизняних фахівців показало, що доволі розповсюдженою та практично цінною методикою багато дослідників вважають Статусну модель ідентичності Дж. Марсія. Дана методика розроблена з урахуванням

класичних теоретичних положень Е. Еріксона та, між іншим, рекомендується для використання цілою низкою науковців: Г. Балл [5], Л. Джаббарова [24]; В. Зливков [5], О. Злобіна [27]; С. Копилов [5], О. Краєва [40], Л. Кривобородько [41]; А. Мирошнеченко [51]; Х. Турецька [78], К Шамлян [85]; І. Якімова [90] та ін.).

При формуванні даної моделі Дж. Марсія ураховував вплив двох важливих чинників, які формують особистісну ідентичність:

1) наявність/відсутність кризи у житті (що особливо органічно вписується в мету нашого дослідження);

2) наявність/відсутність особистісно значущих цілей, цінностей і переконань.

Залежно від комбінації цих двох чинників Дж. Марсія виділяє чотири статуси особистісної ідентичності: 1) досягнута ідентичність; 2) мараторій; 3) передчасна ідентичність; 4) дифузна ідентичність [85, с. 139].

На сьогодні в наукових колах відомо більше двох десятків модифікацій опитувальника Дж. Марсія. Для цілей оцінювання особистісного компоненту в межах даного дослідження пропонуємо обрати *методику, засновану на типах ідентичності як такої за Дж. Марсія*. На нашу думку, саме ця модифікація найбільшим чином визначає ідентичність особистості як такої.

Дана методика містить наступні типи ідентичності: передчасна; дифузна; мораторій; досягнута; псевдопозитивна та оцінюється у розрізі 5 зазначених рівнів. Ураховуючи те, що ми бажаємо досягти співставності результатів оцінювання за всіма методиками, пропонується трансформувати зазначені 5 рівнів у 3 стандартних рівні (високий, середній, низький), як показано у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Переведення 5-рівневої шкали ідентичності за методикою Дж. Марсія у співставну 3-рівневу шкалу

Коефіцієнта за методикою Дж. Марсія до	Рівні шкали до переведення	Рівні за новою шкалою	Значення коефіцієнтів за новою шкалою
--	----------------------------	-----------------------	---------------------------------------

переведення			
0-1,0	Передчасна	Низький	0-1,0
1,0-2,0	Дифузна	Середній	1,0-3,0
2,0-3,0	Мораторій		
3,0-4,0	Досягнута позитивна	Високий	3,0 та більше
4,0 та більше	Псевдопозитивна		

Оцінювання ідентичності студентів вибірки здійснене нами спочатку у розрізі 5 базових шкал для визначення реального типу ідентичності, а потім результати переведено у співставну шкалу для отримання усереднених результатів. Результати дослідження наведено у 3 розділі даної роботи.

ПРОФЕСІЙНИЙ КОМПОНЕНТ.

При вивченні праць різних дослідників з питань оцінювання професійної ідентичності встановлено широкий спектр наявних методик. Узагальнені результати наукового пошуку таких методик дозволили визначити найбільш розповсюджені з них, які наведені у роботах таких дослідників: А. Разумна [64], О. Іщук [32], Х. Козак [37], Т. Афанасьєва [3], О. Блинова [9], А. Карпенко [34], О. Шевченко [86] та ін.

Найбільш прийнятною для цілей даного дослідження вважаємо *опитувальник професійної ідентичності студентів-психологів У. Родигіної*. В даній методиці наявні дві шкали, які характеризують професійну ідентичність студента по відношенню до професії психолога: «Емоційне відношення» та «Усвідомлена активність». При цьому низький рівень професійної ідентичності – це дефіцит позитивних емоцій по відношенню до усвідомленої активності, а високий рівень – переважанням таких емоцій.

Зазначені два рівні оцінювання (високий та низький) нами також трансформовано у три рівні (високий, середній, низький), як показано в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Переведення 2-рівневої шкали ідентичності за методикою У. Родигіної у співставну 3-рівневу шкалу

Кількість балів до переведення	Рівні шкали до переведення	Характеристика та значення коефіцієнтів за новою шкалою	Рівні за новою шкалою
-30-0	Високий	Істотні від'ємні значення (-30<х<-10 балів)	Високий

-	-	Наближені до 0 значення ($-10 < x < 10$ балів)	Середній
0-30	Низький	Істотні додатні значення ($10 < x < 30$ балів)	Низький

У ході дослідження також спочатку визначено рівні за базовою шкалою, а потім переведено у співставну шкалу.

МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ

Вивчення мотивів студентів психології на здійснення майбутньої професійної діяльності також, на нашу думку, є важливим компонентом формування їх ідентичності. Аналіз наукових праць фахівців у галузі мотивації професійної діяльності (В. Бочаров [88], А. Єфанова [52], Г. Івончик [30], С. Ільченко [52], Г. Капосльоз [33], О. Кізь [69], Н. Мишина [52], О. Хлонь [80], С. Сиротенко [68], І. Смолякова [69], В. Чудакова [84], О. Шубна [88], Г. Юзьв'як [89] та ін.) свідчить, що розповсюдженою методикою оцінки є *опитувальник А. Реана «Мотивація успіху та страх невдачі»*. Ця методика допомагає визначити, наскільки позитивно чи негативно налаштований фахівець на свою професійну діяльність. Тому пропонуємо її використання для оцінки мотиваційного компоненту.

Шкала даної методики містить 5 рівнів, тому її також приведено у співставний вигляд (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Переведення 5-рівневої шкали за методикою А. Реана у співставну 3-рівневу шкалу

Кількість балів до переведення	Рівні за базовою шкалою	Кількість балів за новою	Рівні за новою шкалою
14-20	Мотивація на успіх (надія на успіх)	14-20	Високий
12-13	Тенденція до мотивації на успіх	8-13	Середній
10-11	Зона невизначеності		
8-9	Тенденція до мотивації на невдачу		
1-7	Мотивація на невдачу (боязнь невдачі)	1-7	Низький

АДАПТАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ.

Теоретичний аналіз праць дослідників (Х. Гальчак [13], М. Гринців

[18], Н. Даченко [44], О. Демкович [23], О. Доровської [28]; О. Іванісов [28], П. Козак [13], Н. Куріна [44] та ін.) свідчить про існування зв'язку між наявною у фахівця успішною адаптацією до умов його поточної професійної діяльності та його прагненням до подальшого професійного розвитку. Тому нами прийнято рішення також визначити рівень адаптованості студентів психології. З наявних у наукових джерелах методик нами запропоновано використати для оцінки адаптаційного компоненту *опитувальник соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда*.

Вважаємо, що ця методика найбільше підходить до умов даного дослідження, оскільки передбачає, що психологічна адаптація особистості до певних умов професійної діяльності в значній мірі обумовлена наявністю у неї умінь швидко орієнтуватися у різних професійних ситуаціях, а також здатністю ефективно реалізовувати свої професійні можливості. Іншими словами, адаптивність особистості до умов професійної діяльності буде тим вищою, чим більшою буде відповідність її професійних цілей отриманим у процесі діяльності благам та задоволенню від їх отримання.

Методика К. Роджерса та Р. Даймонда містить три рівні оцінювання адаптивності (табл. 2.6), тому нам не потрібно було здійснювати перерахунок шкали у більш співставну.

Таблиця 2.6

Шкала інтерпретації результатів за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда

Рівні оцінювання адаптації	Кількість балів за методикою
Низький	До 40
Середній	40-60
Високий	Більше 60

За отриманими співставними рівнями по всім чотирьом компонентам ідентичності студентів психології нами розраховано усереднене значення такої ідентичності для кожного студента, яке в подальшому взято за основу виявлення взаємозв'язків та впливів у межах сформованих часткових гіпотез дослідження.

ВИЗНАЧЕННЯ СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ПО СТУДЕНТАХ У

КРИЗИ ТА БЕЗ НЕЇ.

З метою порівняння отриманих результатів дослідження характеристик студентів у кризі та без використано метод статистичного аналізу. Нами розраховано такі статистичні показники нормальності розподілу як середнє, дисперсія, середньоквадратичне відхилення.

ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ ПРОЦЕСУ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СИТУАЦІЇ КРИЗИ НА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ.

Оскільки мета нашого дослідження передбачає визначення впливу ідентичності в ситуації кризи на психологічні особливості особистості, то вбачаємо за доцільне визначити спочатку психічні (психоемоційні) стани студентів, які маємо потім взяти за основу визначення такого впливу. Тому першочерговою задачею для перевірки достовірності даної гіпотези спочатку доцільно визначити поточні психічні стани студентів.

Проведене теоретичне дослідження методик різних дослідників у напрямку оцінки психічних станів показало, що широко розповсюдженою є *Методика самооцінки психічних станів Г. Айзенка*. Зокрема, її рекомендують використовувати такі дослідники: К. Андросович [2], О. Божок [10], Н. Волинець [57], Н. Глоба [31], Н. Гула [20], Л. Дейниченко [22], І. Ісаєва [31], І. Кармазіна [31], А. Кулаженко [42], О. Куліш [43], Д. Маракушин [31], Л. Музичко [54], Л. Панчук [57], О. Прохорова [62], Г. Стаднік [70], В. Терпелюк [74], М. Шпак [87] та ін.

Тест Г. Айзенка користується популярністю у психологів через його здатність оцінити окремі неадаптивні стани особистості (тривога, фрустрація, агресія). Тест розрахований на 40 тверджень, результати відповідей на які формують один із чотирьох типів психічних станів: тривожність, фрустрація, агресивність, фригідність.

Оцінювання та інтерпретація отриманих балів здійснюється на основі шкали з табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Шкала оцінювання психічних станів за методикою Г. Айзенка

Кількість балів	Рівень тривожності	Рівень фрустрації	Рівень агресивності	Рівень ригідності	Рівень загальний
0-7	Людина не тривожна	У людини висока самооцінка; вона стійка до невдач	Людина спокійна, стримана	У людини немає ригідності; вона легко переключається	Високий
8-14	Середній, допустимий рівень тривожності	Середній рівень фрустрації	Середній рівень агресивності	Середній рівень ригідності	Середній
15-20	Людина дуже тривожна	У людини низька самооцінка; вона уникає труднощів, боїться невдач, фрустрована	Людина агресивна, нестримана, має труднощі у спілкуванні і роботі з людьми	Сильно виражена ригідність, незмінність поведінки, поглядів, переконань, навіть якщо вони не відповідають реальній обстановці життя	Низький

Після того, як нами встановлено рівні психічних станів студентів психології, нами визначено вплив ідентичності на психічні стани шляхом формування відповідного взаємозв'язку з використанням статистичної методики регресійного аналізу.

Результати емпіричного дослідження з використанням вищеописаного методичного інструментарію наведені в наступному розділі даної роботи.

Висновки до 2 розділу

Метою представленого емпіричного дослідження є емпірична перевірка концептуальної гіпотези щодо наявності достатнього взаємозв'язку між особистісною ідентичністю студентів психології та наявністю в їх житті ситуації кризи та відповідного впливу такої ідентичності на психологічні особливості особистості.

Предмет дослідження – результат психологічного впливу трансформації ідентичності у ситуації кризи на психологічні особливості особистості студентів психології.

Об'єкт дослідження – психологічні особливості трансформації ідентичності особистості у ситуації кризи.

Концептуальна гіпотеза: існує достатній взаємозв'язок між особистісною ідентичністю студентів психології та наявністю в їх житті ситуації кризи та відповідного впливу такої ідентичності на психологічні особливості особистості.

Емпіричні гіпотези: При дослідженні вказаного взаємозв'язку доцільно звернути увагу на такі емпіричні (часткові) гіпотези:

1) формування особистісної ідентичності студентів психології здійснюється під впливом чинників, що визначають, по-перше, суто особистісну ідентичність як особистості в цілому, по-друге, професійну ідентичність студента психології, по-третє, мотивацію на успіх майбутньої професійної діяльності та, по-четверте, ступінь адаптації до професійних умов спеціальності «Психологія»;

2) існують певні відмінності між рівнями ідентичності особистості у кризі та без неї;

3) існує ймовірність впливу процесу трансформації ідентичності в ситуації кризи на психологічні особливості особистості.

У ході дослідження були опитані 60 студентів-магістрів, які навчаються на спеціальності 053 «Психологія» в двох університетах м. Одеса. Студентів було поділено на дві групи (експериментальна та контрольна) по 30 осіб в кожній групі.

Вік студентів: 25-30 років.

У дослідженні використано наступні **методики**:

а) для визначення загального рівня особистісної ідентичності та ступеня її кризи у студентів психології з урахуванням професійної складової такої ідентичності:

- методика, заснована на типах ідентичності за Дж. Марсіа;
- Опитувальник професійної ідентичності студентів-психологів У. Родигіної;
- Опитувальник А. Реана «Мотивація успіху та страх невдачі»;
- Опитувальник соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда;

б) для визначення психічних станів особистості – методика діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІЇ В СИТУАЦІЇ КРИЗИ

3.1. Дослідження психологічних особливостей формування ідентичності особистості студентів психології у ситуації кризи та без неї

Початковим етапом дослідження визначено оцінювання компонентів ідентичності студентів психології.

ОСОБИСТІСНИЙ КОМПОНЕНТ.

Результати онлайн-опитування студентів-магістрів обох груп (експериментальної та контрольної) за методикою Дж. Марсія наведено в Додатку А.1. Узагальнення результатів подано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Оцінювання типів ідентичності студентів психології за методикою Дж. Марсія

Рівні за базовою шкалою	Значення коефіцієнта	Контрольна група		Експериментальна група	
		Кількість, осіб	Структура, %	Кількість, осіб	Структура, %
Передчасна ідентичність	0-1,0	3	10,0	2	6,7
Дифузна ідентичність	1,0-2,0	5	16,7	5	16,7
Мораторій	2,0-3,0	7	23,3	8	26,7
Досягнута позитивна ідентичність	3,0-4,0	9	30,0	9	30,0
Псевдопозитивна ідентичність	4,0 та більше	6	20,0	6	20,0
Разом	X	30	100	30	100

З отриманих результатів видно, що в обох групах студентів по 9 осіб або по 30% опитаних мають досягнутий рівень ідентичності, а це практично кожен третій студент. Крім того, 26,7% студентів експериментальної групи

та 23,3% контрольної групи мають ідентичність на рівні мораторію. Найнижчі значення має передчасна ідентичність (10% в контрольній групі та 6,7% в експериментальній групах). Також по 5 осіб або по 16,7% в обох групах отримано у розрізі дифузної ідентичності. Псевдопозитивна ідентичність виявлена у 6 осіб або 20% опитаних студентів обох груп.

На основі співставної трирівневої шкали (див. табл. 2.3), визначаємо співставні рівні ідентичності, які наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

**Рівні ідентичності студентів психології в частині особистісного
компоненту**

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість, осіб	Структура, %	Кількість, осіб	Структура, %
Низький	3	10,0	2	6,7
Середній	12	40,0	13	43,3
Високий	15	50,0	15	50,0
Разом	30	100	30	100

Отже, у розрізі особистісного компоненту отримано наступні результати дослідження: в контрольній групі низький рівень сформованості компоненту продемонструвало 10% студентів, середній – 40% та високий – 50%; у експериментальній групі тільки 6,7% показали низький рівень, 43,3% – середній та також 50% – високий (рис. 3.1).

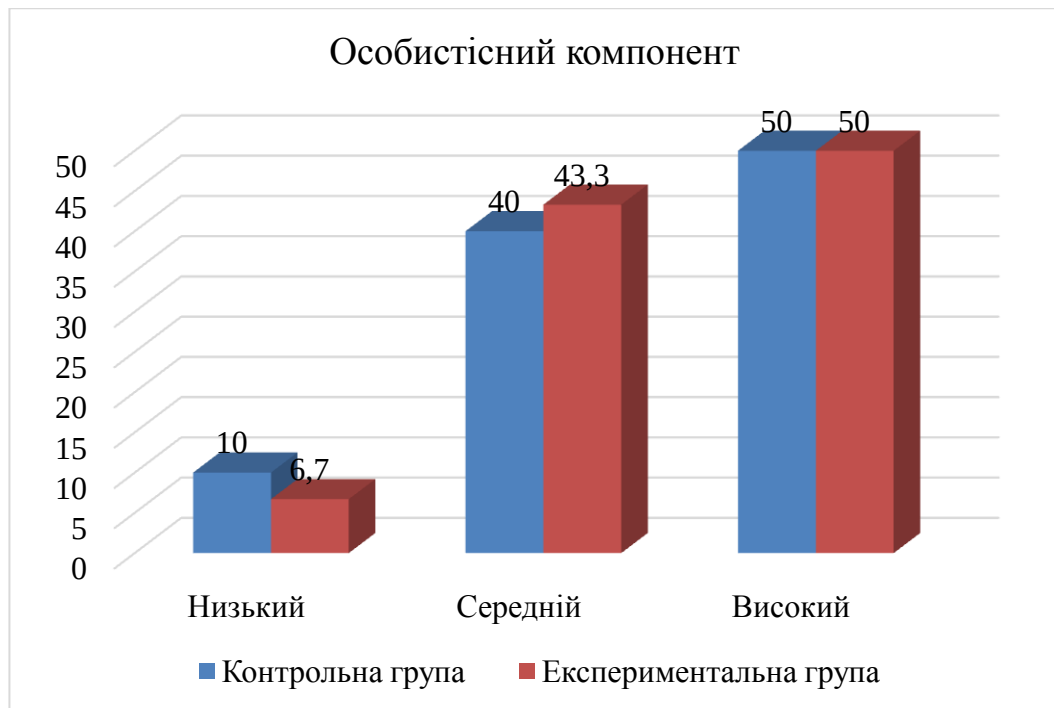

Рис. 3.1. Рівні ідентичності студентів психології в частині особистісного компоненту

Отже, половина опитуваних обох груп мають високий рівень особистісної ідентичності в частині особистісного компоненту.

ПРОФЕСІЙНИЙ КОМПОНЕНТ.

Результати онлайн-діагностики типів професійної ідентичності за Опитувальником У. Родигіної наведено в Додатку А.2. Узагальнені результати представлено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Оцінювання типів професійної ідентичності студентів психології за методикою У. Родигіної

Рівні за базовою шкалою	Кількість балів	Контрольна група		Експериментальна група	
		Кількість, осіб	Структура, %	Кількість, осіб	Структура, %
Низький (занижена активність та від'ємне відношення до майбутньої)	$-30 < x < 0$	11	36,7	12	40,0

професії)					
Високий (переважання позитивних емоцій та висока усвідомлена активність)	$0 < x < 30$	19	63,3	18	60,0
Разом	X	30	100	30	100

Отримані результати свідчать, що 63,3% студентів контрольної групи та 60% студентів експериментальної групи мають високий рівень професійної ідентичності за даною методикою, а відповідно 36,7% контрольної та 40% експериментальної – низький.

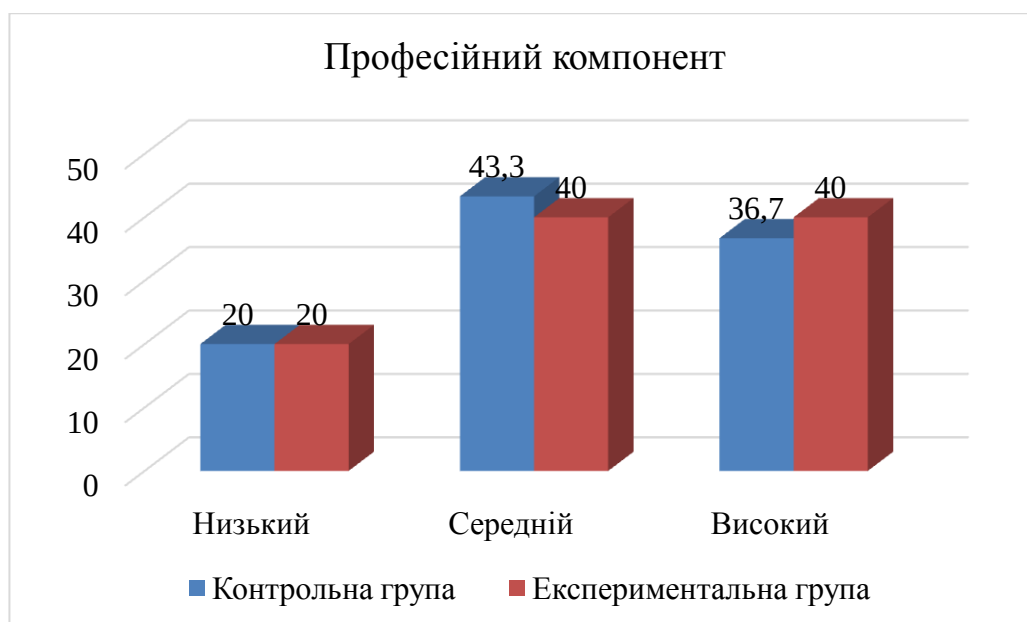
З урахуванням співставної шкали із табл. 2.4, результати оцінки професійного компоненту ідентичності студентів психології виявилися наступними (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Рівні професійної ідентичності студентів психології в частині
професійного компоненту**

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість, осіб	Структура, %	Кількість, осіб	Структура, %
Низький	6	20,0	6	20,0
Середній	13	43,3	12	40,0
Високий	11	36,7	12	40,0
Разом	30	100	30	100

З отриманих даних видно, що професійний компонент професійної ідентичності студентів психологів сформовано на низькому рівні у 20% студентів контрольної та експериментальної груп, на середньому – у 43,3% контрольної та 40% експериментальної груп, а на високому – у 36,7% контрольної та 40% експериментальної (рис. 3.2).

**Рис. 3.2. Рівні професійної ідентичності студентів психології в частині професійного компоненту
МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ.**

Результати онлайн-оцінювання студентів психології за Опитувальником А. Реана наведено в Додатку А.3. Узагальнені результати представлено в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

**Оцінювання мотивації на успіх та страху невдач у студентів психології
за методикою А. Реана**

Рівні за базовою шкалою	Кількість балів	Контрольна група		Експериментальна група	
		Кількість, осіб	Структура, %	Кількість, осіб	Структура, %
Мотивація на успіх (надія на успіх)	14-20	9	30,0	10	33,3
Тенденція до мотивації на успіх	12-13	7	23,3	8	26,7
Зона невизначеності	10-11	6	20,0	6	20,0
Тенденція до мотивації на невдачу	8-9	5	16,7	4	13,3
Мотивація на	1-7	3	10,0	2	6,7

невдачу (боязнь невдачі)					
Разом	X	30	100	30	100

З отриманих результатів видно, що 30% студентів контрольної та 33,3% експериментальної груп мають високу мотивацію на успіх (надію на успіх). Тому їм властиві позитивні мотиви у напрямку їх майбутнього професійного розвитку та налаштованість на майбутню професійну діяльність як на вірний професійний вибір, який виправдовує їх сподівання.

Крім того, 23,3% контрольної та 26,7% експериментальної груп показали доволі помітну тенденцію до мотивації на успіх. Можна відмітити, що у майбутньому (за відповідних сприятливих умов) така тенденція має наблизити їх до позитивних професійних результатів.

В зоні невизначеності опинилися по 20% опитаних обох досліджуваних груп. Крім того, 16,7% контрольної групи та 13,3% експериментальної мають тенденцію мотивації на невдачу. А яскраво виражену боязнь невдачі показали лише 3% студентів контрольної та 6,7% експериментальної груп.

Переведення результатів опитування у співставну шкалу (див. табл. 2.5) дозволило отримати результати, наведені в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Рівні ідентичності студентів психології в частині мотиваційного компоненту

Рівні	Кількість набраних балів за методикою	Контрольна група		Експериментальна група	
		Кількість, осіб	Структура, %	Кількість, осіб	Структура, %
Низький	1-7	3	10,0	2	6,7
Середній	8-13	18	60,0	18	60,0
Високий	14-20	9	30,0	10	33,3
Разом	x	30	100	30	100

З отриманих даних видно, що студенти обох груп продемонстрували високу мотивацію на успіх в кількості 30% серед студентів контрольної

групи та 33,3% серед студентів експериментальної групи, тобто кожен третій студент. Середній рівень мотивації показали 60% опитаних обох груп, а 10% студентів контрольної групи та 6,7% студентів експериментальної групи мають низький рівень мотиваційного компоненту, який характеризується боязню невдачі (рис. 3.3).

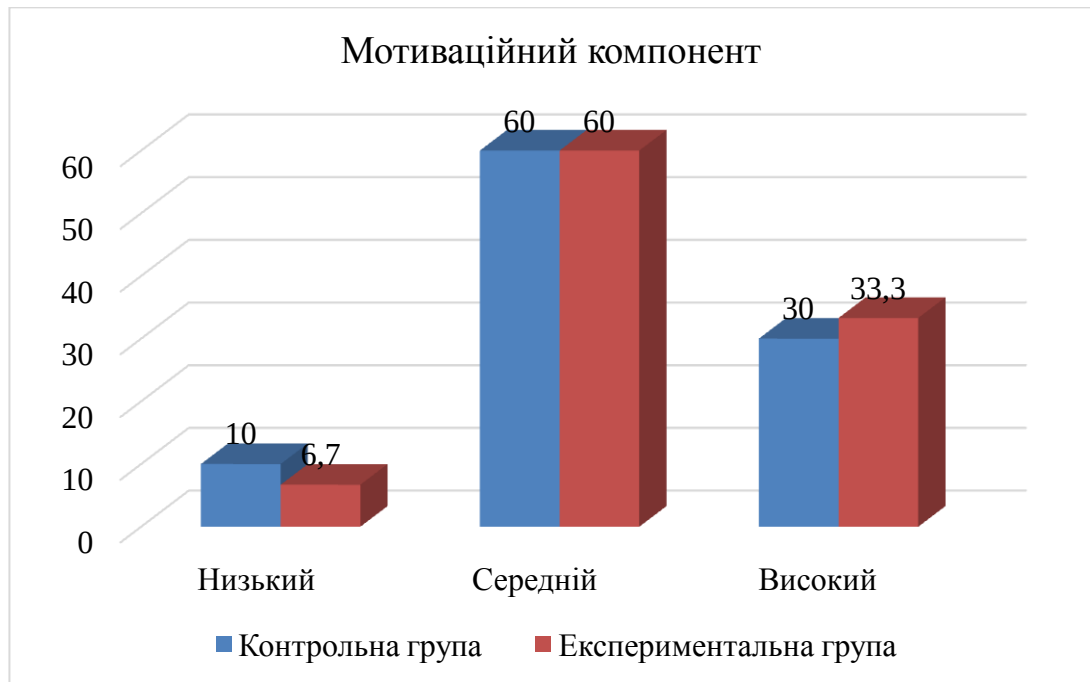

Рис. 3.3. Рівні ідентичності студентів психології в частині мотиваційного компоненту

АДАПТАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ.

Первинні дані опитування наведено в Додатку А.4. Узагальнені результати за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда, наведені у табл. 3.7.

**Оцінювання психологічних умов адаптації у студентів психології за
методикою К. Роджерса та Р. Даймонда, %**

Показники	Контрольна група			Експериментальна група		
	Нижче норми (низький рівень)	Норма (середній рівень)	Вище норми (високий рівень)	Нижче норми (низький рівень)	Норма (середній рівень)	Вище норми (високий рівень)
Адаптивність	0,0	23,3	76,7	0,0	30,0	70,0
Деадаптивність	0,0	90,0	10,0	0,0	86,7	13,3
Прийняття себе	0,0	40,0	60,0	6,7	40,0	53,3
Неприйняття себе	43,3	50,0	6,7	40,0	46,7	13,3
Прийняття інших	0,0	70,0	30,0	0,0	70,0	30,0
Неприйняття інших	10,0	83,3	6,7	6,7	80,0	13,3
Емоційний комфорт	0,0	76,7	23,3	3,3	76,7	20,0
Емоційний дискомфорт	23,3	70,0	6,7	23,3	76,7	0,0
Внутрішній контроль	0,0	26,7	73,3	0,0	30,0	70,0
Зовнішній контроль	26,7	63,3	10,0	20,0	60,0	20,0
Домінування	0,0	70,0	30,0	3,3	66,7	30,0
Підлеглість	0,0	80,0	20,0	3,3	76,7	20,0
Уникнення проблем	3,3	93,3	3,3	6,7	86,7	6,7
Середнє значення	8,2	64,4	27,4	8,7	63,6	27,7

Отримані результати діагностики обох груп свідчать, що у розрізі усередненого значення низький рівень адаптації наявний лише у 8,2% студентів контрольної групи та 8,7% студентів експериментальної, середній – у 64,4% студентів контрольної та 63,6% студентів експериментальної групи, а високий – у 27,4% студентів контрольної та 27,7% студентів експериментальної групи (рис. 3.4).

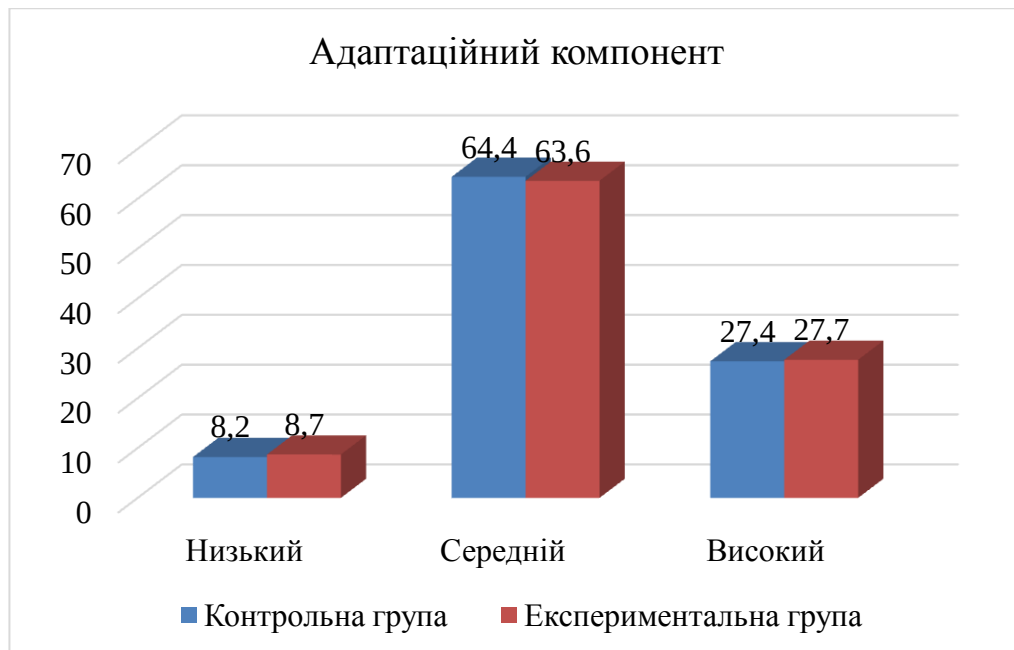

Рис. 3.4. Рівні ідентичності студентів психології в частині адаптаційного компоненту

Тобто в цілому результати діагностування обох груп за даним компонентом істотно не відрізняються.

У табл. 3.8 сформовано усереднені результати діагностики ідентичності студентів психології за сукупністю всіх чотирьох компонентів.

Таблиця 3.8

Формування усередненого рівня ідентичності студентів психології в цілому за чотирма методиками, %

Компоненти	Контрольна група			Експериментальна група		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Особистісний	50,0	40,0	10,0	50,0	43,3	6,7
Професійний	36,7	43,3	20,0	40,0	40,0	20,0
Мотиваційний	30,0	60,0	10,0	33,3	60,0	6,7
Адаптаційний	6,7	70,0	23,3	0,0	76,7	23,3
Середнє значення ідентичності	30,85	53,325	15,825	30,825	55	14,175

З наведених даних, а також з рис. 3.5, видно, що близько половини студентів психології (53% контрольної групи та 55% експериментальної

групи мають середній рівень особистісної ідентичності; близько третини студентів обох груп – високий. І лише близько 15% студентів обох груп – низький.

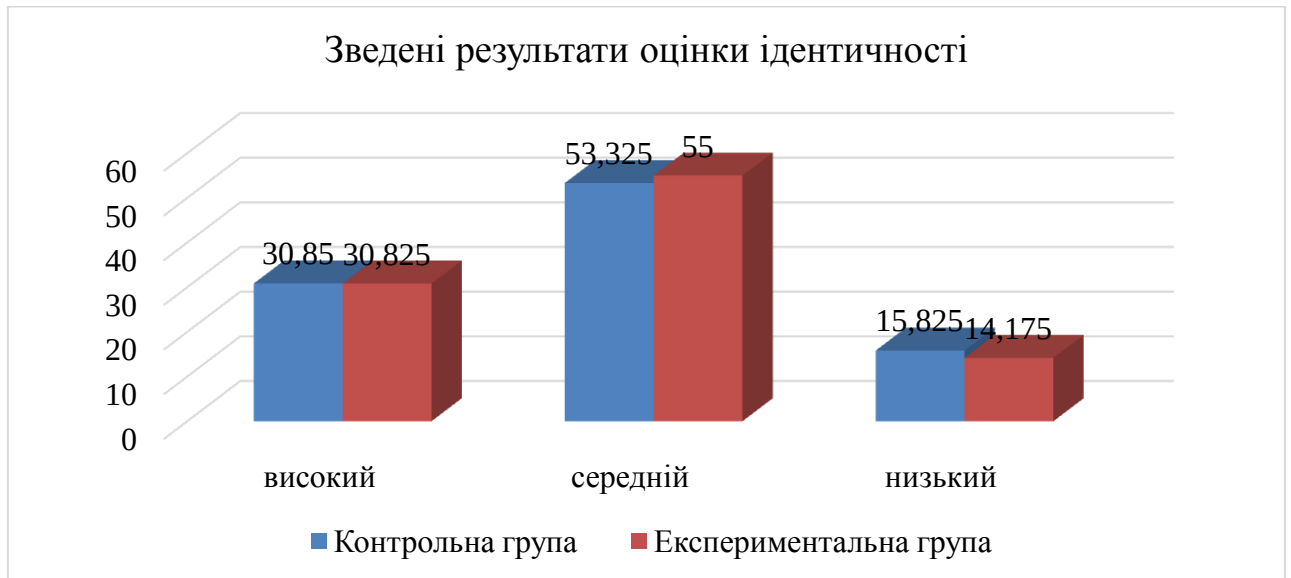

Рис. 3.5. Зведені рівні ідентичності студентів психології за чотирма методиками

Таким чином, у напряду вивчення першої гіпотезі даного дослідження встановлено формування ідентичності особистості студентів психології під впливом чотирьох основних компонентів: особистісного, професійного, мотиваційного та адаптаційного.

Для визначення достовірності отриманих у ході опитування результатів нами також розраховано статистичні показники, що оцінюють нормальність розподілу первинних даних опитування по всім чотирьом методикам для студентів (табл. 3.9). Первинні дані з програми Microsoft Excel, де було здійснено розрахунки, наведено в Додатку Б.

Ми бачимо, що дані, отримані у ході опитування, є однорідними та свідчать про те, що в обох групах спостерігаються до певної міри однорідні відповіді у ході діагностування. Це дає нам можливість прийняти результати опитування обох груп для подальшої роботи з експериментальною групою.

Таблиця 3.9

Показники нормальності розподілу первинних даних опитування

Показники	Особистісний		Професійний		Мотиваційний		Адаптаційний	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Середнє	2,78	2,85	5,73	3,77	11,87	12,27	2,00	2,00
Дисперсія	1,62	1,27	274,96	234,87	13,02	10,89	0,07	0,14
Середньо-квадратичне відхилення	1,27	1,13	16,58	15,33	3,61	3,30	0,26	0,37
Коефіцієнт варіації	0,46	0,40	2,89	4,07	0,30	0,27	0,13	0,19

Також аналогічні показники розраховано у розрізі трьох рівнів (високий, середній та низький) з метою установлення відмінностей між ідентичністю в кризі та без неї. Для цього низькому рівню ідентичності, отриманому у ході опитування, було присвоєно кризовий стан (ситуація ідентичності в кризі), середньому та високому – нормальний стан (ситуація ідентичності без кризи). В цьому випадку статистичні показники виявилися наступними, як показано в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Статистичні показники оцінювання ідентичності студентів психології у кризі та без неї

Компоненти	Групи	Коефіцієнт варіації	
		Для студентів у кризі	Для студентів без кризи
Особистісний	КГ	0,48	0,42
	ЕГ	0,45	0,39
Професійний	КГ	3,11	2,74
	ЕГ	4,13	3,78
Мотиваційний	КГ	0,31	0,28
	ЕГ	0,30	0,25
Адаптаційний	КГ	0,14	0,17
	ЕГ	0,18	0,21

Якщо порівнювати отримані дані з даними в цілому по вибірці з таблиці 3.9, то можна побачити, що у студентів у кризі відмічається більша варіативність (нестабільність) рівнів ідентичності порівняно із студентами

без кризи по трьом першим компонентам (особистісному, професійному та мотиваційному). Тобто такі студенти підвладні меншій стабільності у частині формування своєї особистісної ідентичності. Лише по адаптаційному компоненту значення варіації у студентів у кризі є нижчим, ніж у студентів без кризи. Це пояснюється тим, що в стані кризи у студентів погіршуються адаптаційні процеси.

Таким чином, наша друга гіпотеза також підтверджена.

3.2. Визначення трансформаційного впливу кризових станів ідентичності особистості на психологічні особливості студентів психології

Для визначення впливу ідентичності особистості на психологічні особливості особистості нами спочатку визначено психічні стани кожного з опитуваних на основі методики Г. Айзенка. У додатку В наведено результати визначення психічних станів окремо для кожного студента.

Перш за все, нами було встановлено впливаючий та результативний показники для формування такої залежності. Впливаючим показником (X) є рівень ідентичності студентів в ситуації кризи та без. Результативним показником (Y) є психічний стан особистості.

Розрахунки проведено для студентів експериментальної групи.

З використанням пакету «Аналіз даних» у Microsoft Excel нами було визначено регресійні залежності між ідентичністю студентів психології у ситуації кризи та без і їх психічним станом.

Результати формування такої залежності для студентів експериментальної групи, що знаходяться у ситуації кризи ідентичності, наведено на рис. 3.6.

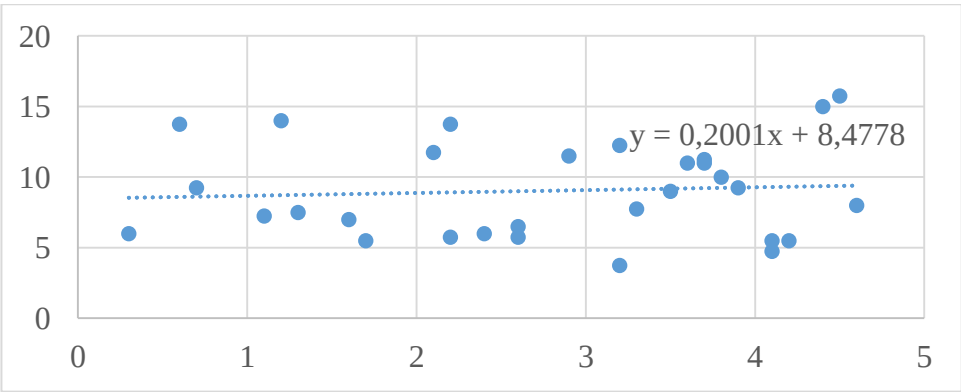

Рис. 3.6. Формування залежності впливу ідентичності на психічний стан особистості у студентів у кризі

Статистичні параметри формування залежності наведено на рис. 3.7

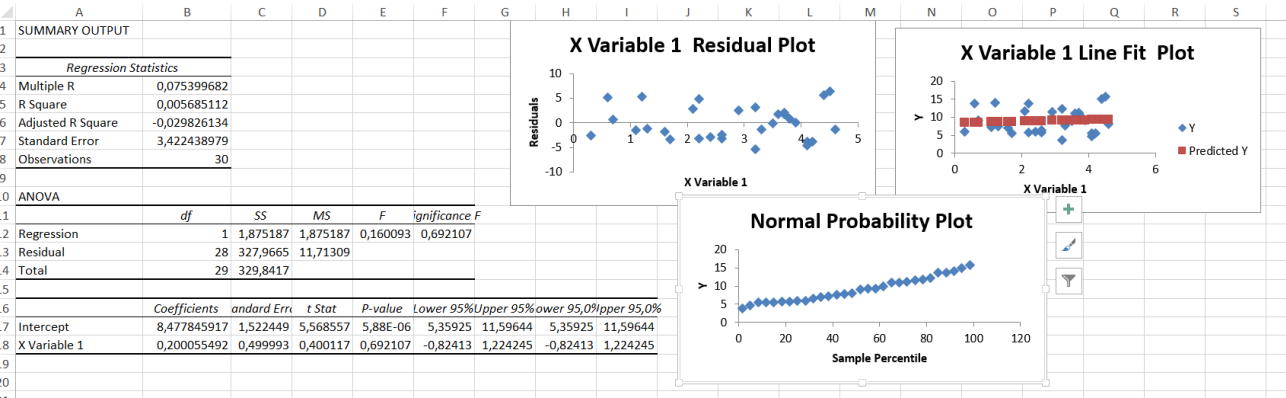

Рис. 3.7. Статистичні параметри впливу ідентичності на психічний стан в ситуації кризи

Результати формування такої залежності для студентів експериментальної групи, що НЕ знаходяться у ситуації кризи ідентичності, наведено на рис. 3.8.

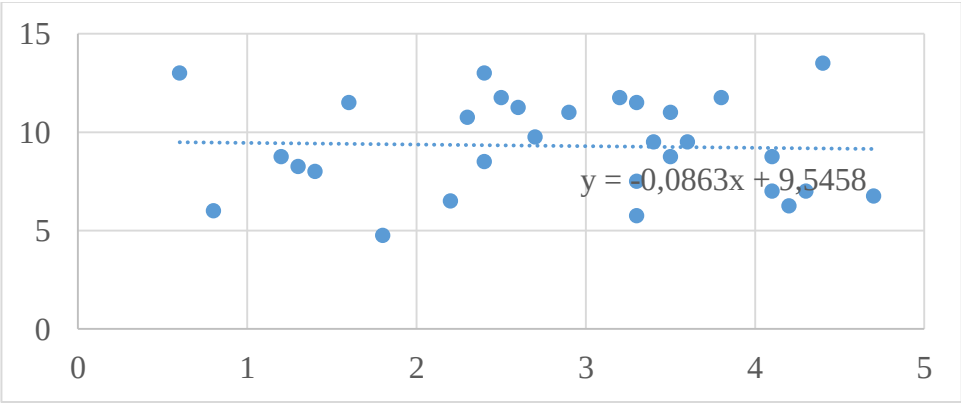

Рис. 3.8. Формування залежності впливу ідентичності на психічний стан особистості у студентів не в кризі

Статистичні параметри репрезентовано на рис. 3.9.

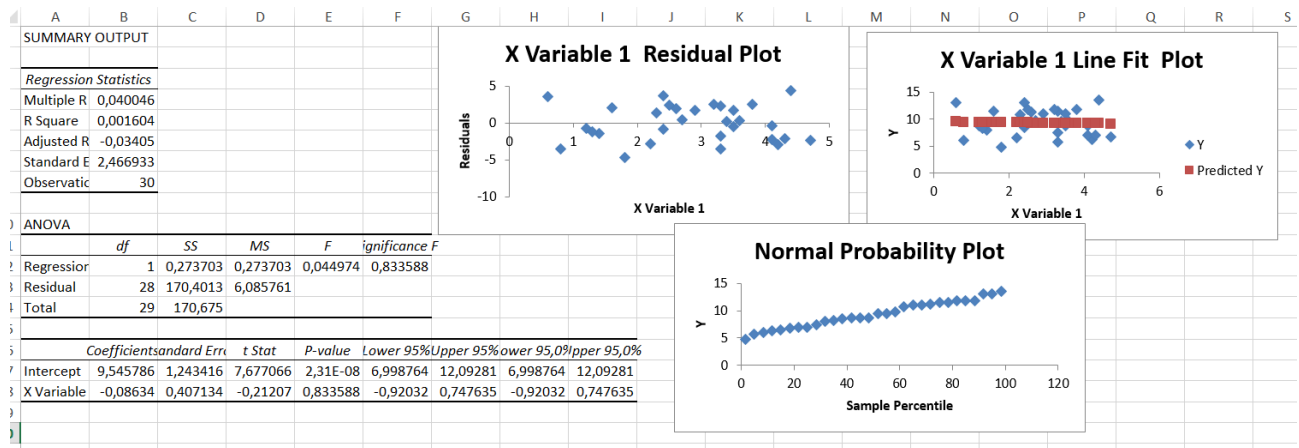

Рис. 3.9. Статистичні параметри впливу ідентичності на психічний стан не в кризі

Якщо порівнювати обидва отриманих рівняння регресії (в кризі та без кризи), то можна побачити, що для ситуації в кризі отримано пряму повільно зростаючу, а без кризи – пряму повільно спадаючу.

З цього можемо зробити висновок, що криза дійсно напряму впливає на психічний стан особистості, погіршуючи його при зростанні масштабів кризи у особистості.

Отже, наша третя гіпотеза також підтверджена.

3.3. Рекомендації з покращення формування особистісної ідентичності студентів психології

Дослідники постійно намагаються надати дієві практичні рекомендації з приводу покращення ідентичності особистості, у т.ч. у сфері професійної діяльності, формуючи у цьому напрямі низку нових теорій та концепцій. Не виключенням є і студенти психології, для яких також розроблено низку практичних рекомендацій.

З цього приводу О. Андрієвська-Семенюк досить вдало зазначає, що «саме на основі усвідомлення студентом індивідуальних особливостей особистості у нього формується позитивне ставлення до професійної діяльності психолога, завдяки досягненню образу перспективної професії у

майбутніх фахівців актуалізується усвідомлення особистісного досвіду, формуються власні цілі, здійснюється вибір стратегій професійного саморозвитку» [1, с. 103].

А. Лукіяничук також наголошує, що у студентському віці під час взаємодії самої особистості (особистісна ідентичність) та її діяльності (соціальна ідентичність) особливу роль відіграє особистісна ідентифікація. У процесі такої ідентифікації і розвивається у тому числі професійна ідентичність як важлива якість діяльності для майбутнього фахівця. Саме ця ідентичність, по-перше, дозволяє йому увійти у професійну сферу з оптимальними здібностями до самовдосконалення, по-друге, сприяє його оптимальній професійній адаптації [47].

О. Андрієвська-Семенюк також наводить 3 основні етапи формування професійної ідентичності у майбутніх психологів (рис. 3.10) [1, с. 105].

Рис. 3.10. Етапи формування професійної ідентичності студентів-психологів (складено за даними [1, с. 105])

Охарактеризовані на рис. 3.10 етапи у студентів поступово переходять з одного в інший та є тісно взаємопов'язаними. В залежності від конкретного

етапу відчуття у студентів їх професійної ідентичності містить різне змістовне наповнення, але ідентифікується з позитивним ставленням фахівця до своєї професії, баченням свого професійного потенціалу, позитивною оцінкою суспільної значимості своєї професії.

Важливе значення в психологічній науці відводиться навчальним тренінгам. Тому для покращення усвідомлення студентами експериментальної групи своєї особистісної ідентичності було взято за основу проведення таких тренінгів.

Тому нами було сформовано програму навчального тренінгу для студентів експериментальної групи.

Метою даної тренінгової програми є комплексне формування (на основі розвитку всіх сформованих компонентів: особистісний, професійний, мотиваційний та адаптаційний) усвідомлення своєї ідентичності студентами психології з позиції особливостей їх професійної діяльності.

Основними *завданнями* даного навчального тренінгу є показані на рис. 3.11.

Рис. 3.11. Мета і завдання навчального тренінгу

Цільова аудиторія – студенти експериментальної групи, кількість 30 осіб.

Структура та зміст програми тренінгу наведено в Додатку Д.

Отже, у програмі пропонованого навчального тренінгу реалізуються три взаємопов'язаних розділи, які дозволять покращити рівні особистісного, мотиваційного та адаптаційного компонентів ідентичності. Професійний компонент ідентичності покращується внаслідок покращення решти трьох, оскільки вони всі впливають на ідентифікацію себе із професією психолога.

Кожний з 3-х розділів розробленої програми містить 4 заняття по 2 год.

(разом 8 год. відведено на кожний розділ). Детальний зміст програми з темами міститься в Додатку Д. Детальний опис окремих занять (плани-конспекти) наведено в Додатку Е.

Наведена програма була реалізована зі студентами експериментальної групи під час додаткових занять, що відбувались після основних лекцій 3 рази на тиждень. Тривалість роботи зі студентами склала 8 тижнів протягом осіннього семестру.

У табл. 3.11 узагальнено результати оцінювання рівнів ідентичності до та після проведеної роботи.

Таблиця 3.11

Порівняння результатів до та після проведеної роботи у студентів експериментальної групи, %

Компоненти	До тренінгової роботи			Після тренінгової роботи		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Особистісний	50,0	43,3	6,7	65	35	0
Професійний	40,0	40,0	20,0	55	45	0
Мотиваційний	33,3	60,0	6,7	50	50	0
Адаптаційний	27,7	63,6	8,7	42,23	55,44	2,33
<i>Середнє значення</i>	37,75	51,73	10,53	53,06	46,36	0,58

Таким чином, можемо відмітити покращення результатів у розрізі кожного із досліджуваних компонентів. Тому мета нашого дослідження вважається досягнутою.

Висновки до 3 розділу

Результати діагностики рівнів ідентичності студентів психології виявилися наступними.

У розрізі особистісного компоненту ідентичності отримано наступні результати дослідження: в контрольній групі низький рівень сформованості компоненту продемонструвало 10% студентів, середній – 40% та високий –

50%; у експериментальній групі тільки 6,7% показали низький рівень, 43,3% – середній та також 50% – високий.

Професійний компонент професійної ідентичності студентів психологів сформовано на низькому рівні у 20% студентів контрольної та експериментальної груп, на середньому – у 43,3% контрольної та 40% експериментальної груп, а на високому – у 36,7% контрольної та 40% експериментальної.

З отриманих даних по мотиваційному компоненту видно, що студенти обох груп продемонстрували високу мотивацію на успіх в кількості 30% серед студентів контрольної групи та 33,3% серед студентів експериментальної групи, тобто кожен третій студент. Середній рівень мотивації показали 60% опитаних обох груп, а 10% студентів контрольної групи та 6,7% студентів експериментальної групи мають низький рівень мотиваційного компоненту, який характеризується боязню невдачі

Отримані результати діагностики обох груп у розрізі адаптаційного компоненту свідчать, що у розрізі усередненого значення низький рівень адаптації наявний лише у 8,2% студентів контрольної групи та 8,7% студентів експериментальної, середній – у 64,4% студентів контрольної та 63,6% студентів експериментальної групи, а високий – у 27,4% студентів контрольної та 27,7% студентів експериментальної групи

Зведені результати оцінки всіх чотирьох компонентів свідчать, що близько половини студентів психології (53% контрольної групи та 55% експериментальної групи мають середній рівень особистісної ідентичності; близько третини студентів обох груп – високий. І лише близько 15% студентів обох груп – низький.

Результати моделювання впливу рівня ідентичності на психічний стан особистості в ситуації кризи та без неї показав, що якщо порівнювати обидва отриманих рівняння регресії (в кризі та без кризи), то можна побачити, що для ситуації в кризі отримано пряму повільно зростаючу, а без кризи – пряму повільно спадаючу. З цього можемо зробити висновок, що криза дійсно

напрямую впливає на психічний стан особистості, погіршуючи його при зростанні масштабів кризи у особистості.

Важливе значення в психологічній науці відводиться навчальним тренінгам. Тому для покращення усвідомлення студентами експериментальної групи своєї особистісної ідентичності було взято за основу проведення таких тренінгів.

Тому нами було сформовано програму навчального тренінгу для студентів експериментальної групи.

Метою даної тренінгової програми є комплексне формування (на основі розвитку всіх сформованих компонентів: особистісний, професійний, мотиваційний та адаптаційний) усвідомлення своєї ідентичності студентами психології з позиції особливостей їх професійної діяльності.

Таким чином, можемо відмітити покращення результатів у розрізі кожного із досліджуваних компонентів. Тому мета нашого дослідження вважається досягнутою.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне дослідження сутності понять «ідентичність» та «криза», а також психологічних особливостей формування зазначених категорій дозволило сформулювати наступні висновки.

Зокрема, встановлено, що зарубіжні психологічні підходи до трактування сутності ідентичності особистості є досить різноманітними. При цьому можна відмітити, що дослідники у своїй більшості зосереджують увагу на внутрішніх можливостях особистісного розвитку людини при одночасній наявності сприятливих зовнішніх умовах такого її розвитку та самореалізації.

Щодо визначення сутності та змістовного наповнення ідентичності більш сучасними вітчизняними дослідниками, то вона розглядається як складна психічна реальність, в якій знаходять своє відображення різні рівні свідомості (індивідуальні та колективні, онтогенетичні та соціогенетичні). Дія механізму ідентичності дозволяє особистості забезпечувати збереження власної сталості (постійності) в оточуючому середовищі постійних змін та внутрішньо-особистісних поглядів. Усвідомлення власної ідентичності відбувається через процес ідентифікації.

Таким чином, проведений нами теоретичний аналіз поглядів зарубіжних та вітчизняних науковців на сутність категорії «ідентичність» свідчить, що, по-перше, як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники дотримуються схожих позицій щодо її трактування; по-друге, ідентичність сьогодні виступає складним філософсько-психологічним феноменом; по-третє, цей феномен поєднує в собі свідоме почуття унікальності особистості (самобутність) і несвідоме прагнення до безперервності життєвого досвіду, її солідаризацію з ідеалами групи. З позиції більшості фахівців ідентичність можна визначити як складну психологічну реальність, що проявляється на індивідуальному та суспільному рівнях.

Формування ідентичності у особистості можна охарактеризувати як

суто індивідуальний та особливий для кожної конкретної особистості процес. При цьому беззаперечним є той факт, що багато в чому формування ідентичності залежить від внутрішніх характеристик особистості, з одного боку, та впливу оточуючого соціального середовища (сім'ї, роботи, закладу освіти, етнічної спільноти тощо) – з іншого.

Досліджуючи особливості взаємозв'язку між особистісною та соціальною складовими ідентичності особистості, акцентуємо увагу на тому, що особистісна ідентичність є вторинною порівняно із соціальними її видами. Іншими словами, особистісна ідентичність бере свій початок із соціальної. На цій основі формується уявлення про первинну і вторинну ідентичності.

У прив'язці до вивчення ідентичності студентів психології встановлено, що у професії психолога мають органічно поєднуватися між собою особистісна та соціальна ідентичності, які поряд з іншими важливими чинниками (когнітивний, мотиваційний, поведінковий тощо) визначають ступінь його професіоналізму.

Проведений теоретичний аналіз проблематики сутності кризи у психологічних дослідженнях, не дивлячись на її широку вивченість, свідчить, що фахівці доволі неоднозначно підходять її трактування. Категорія «криза» буквально перекладається з грецької як «рішення», «крутий перелом», «вибір», «поворотний пункт», «зміна напрямку руху (курсу)», «важкий перехідний стан», «шанс» тощо та характеризується як викликаний певною проблемою поточний стан особистості, якого в силу низки причин вона не може уникнути або яку не може вирішити в короткий строк звичним для себе способом.

За результатами теоретичного дослідження позицій фахівців-психологів щодо сутності поняття «криза» погоджуємося з позицією більшості з них, що з психологічної точки зору кризу можна охарактеризувати як переламний, перехідний момент в житті будь-якої особистості, як певну «катастрофу», критичну точку на заданому етапі її

розвитку, в результаті чого загострюється чутливість особистості як до себе, так і до оточуючих з усією системою її взаємовідносин з ними. При цьому фахівці також дотримуються думки, що після проходження критичної точки кризи особистість змінюється з урахуванням здійсненої переоцінки цінностей та ситуацій, а також набутого якісно нового досвіду у напряму реалізації сформованих здібностей і потреб.

В цілому можна побачити, що дослідники дотримуються схожої позиції стосовно того, що сама по собі криза виникає тоді, коли звичайні механізми управління стресом у особистості не можуть впоратися із проблемою. При цьому можливі два варіанти розвитку подій у кризовій ситуації: з одного боку особистість може отримати підвищену уразливість психічного здоров'я, а з іншого, навпаки, віднайти у такій ситуації нові можливості для подальшого особистісного зростання.

Метою представленого емпіричного дослідження є емпірична перевірка концептуальної гіпотези щодо наявності достатнього взаємозв'язку між особистісною ідентичністю студентів психології та наявністю в їх житті ситуації кризи та відповідного впливу такої ідентичності на психологічні особливості особистості.

Предмет дослідження – результат психологічного впливу трансформації ідентичності у ситуації кризи на психологічні особливості особистості студентів психології.

Об'єкт дослідження – психологічні особливості трансформації ідентичності особистості у ситуації кризи.

Концептуальна гіпотеза: існує достатній взаємозв'язок між особистісною ідентичністю студентів психології та наявністю в їх житті ситуації кризи та відповідного впливу такої ідентичності на психологічні особливості особистості.

При дослідженні вказаного взаємозв'язку доцільно звернути увагу на такі емпіричні (часткові) припущення:

- 1) формування особистісної ідентичності студентів психології

здійснюється під впливом чинників, що визначають, по-перше, суто особистісну ідентичність як особистості в цілому, по-друге, професійну ідентичність студента психології, по-третє, мотивацію на успіх майбутньої професійної діяльності та, по-четверте, ступінь адаптації до професійних умов спеціальності «Психологія»;

2) існують певні відмінності між рівнями ідентичності особистості у кризі та без неї;

3) існує ймовірність впливу процесу трансформації ідентичності в ситуації кризи на психологічні особливості особистості.

У ході дослідження були опитані 60 студентів-магістрів, які навчаються на спеціальності 053 «Психологія» в двох університетах м. Одеса. Студентів було поділено на дві групи (експериментальна та контрольна) по 30 осіб в кожній групі.

Вік студентів: 25-30 років.

У дослідженні використано наступні **методики**:

а) для визначення загального рівня особистісної ідентичності та ступеня її кризи у студентів психології з урахуванням професійної складової такої ідентичності:

- методика, заснована на типах ідентичності за Дж. Марсія;
- Опитувальник професійної ідентичності студентів-психологів У. Родигіної;
- Опитувальник А. Реана «Мотивація успіху та страх невдачі»;
- Опитувальник соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда;

б) для визначення психічних станів особистості – методика діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Результати діагностики рівнів ідентичності студентів психології виявилися наступними.

У розрізі особистісного компоненту ідентичності отримано наступні результати дослідження: в контрольній групі низький рівень сформованості

компоненту продемонструвало 10% студентів, середній – 40% та високий – 50%; у експериментальній групі тільки 6,7% показали низький рівень, 43,3% – середній та також 50% – високий.

Професійний компонент професійної ідентичності студентів психологів сформовано на низькому рівні у 20% студентів контрольної та експериментальної груп, на середньому – у 43,3% контрольної та 40% експериментальної груп, а на високому – у 36,7% контрольної та 40% експериментальної.

З отриманих даних по мотиваційному компоненту видно, що студенти обох груп продемонстрували високу мотивацію на успіх в кількості 30% серед студентів контрольної групи та 33,3% серед студентів експериментальної групи, тобто кожен третій студент. Середній рівень мотивації показали 60% опитаних обох груп, а 10% студентів контрольної групи та 6,7% студентів експериментальної групи мають низький рівень мотиваційного компоненту, який характеризується боязню невдачі

Отримані результати діагностики обох груп у розрізі адаптаційного компоненту свідчать, що у розрізі усередненого значення низький рівень адаптації наявний лише у 8,2% студентів контрольної групи та 8,7% студентів експериментальної, середній – у 64,4% студентів контрольної та 63,6% студентів експериментальної групи, а високий – у 27,4% студентів контрольної та 27,7% студентів експериментальної групи

Зведені результати оцінки всіх чотирьох компонентів свідчать, що близько половини студентів психології (53% контрольної групи та 55% експериментальної групи мають середній рівень особистісної ідентичності; близько третини студентів обох груп – високий. І лише близько 15% студентів обох груп – низький.

Результати моделювання впливу рівня ідентичності на психічний стан особистості в ситуації кризи та без неї показав, що якщо порівнювати обидва отриманих рівняння регресії (в кризі та без кризи), то можна побачити, що для ситуації в кризі отримано пряму повільно зростаючу, а без кризи – пряму

повільно спадаючу. З цього можемо зробити висновок, що криза дійсно напряду впливає на психічний стан особистості, погіршуючи його при зростанні масштабів кризи у особистості.

Важливе значення в психологічній науці відводиться навчальним тренінгам. Тому для покращення усвідомлення студентами експериментальної групи своєї особистісної ідентичності було взято за основу проведення таких тренінгів.

Тому нами було сформовано програму навчального тренінгу для студентів експериментальної групи.

Метою даної тренінгової програми є комплексне формування (на основі розвитку всіх сформованих компонентів: особистісний, професійний, мотиваційний та адаптаційний) усвідомлення своєї ідентичності студентами психології з позиції особливостей їх професійної діяльності.

Таким чином, можемо відмітити покращення результатів у розрізі кожного із досліджуваних компонентів. Тому мета нашого дослідження вважається досягнутою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієвська-Семенюк О. П. Формування професійної ідентичності майбутніх психологів. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогічні науки*. 2020. № 21. С. 102-106.
2. Андросович К. Дослідження соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика*. 2017. Вип. 1. С. 125-134.
3. Афанасьєва Т. О. Особливості дослідження професійного розвитку майбутнього психолога. *Теорія і практика сучасної психології*. 2012. Вип. 5. С. 60-62.
4. Афанасьєва Т. О. Психологічні особливості криз становлення професійного психолога. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 29-32.
5. Балл Г. О., Зливков В. Л., Копилов С. О. Становлення ідентичності фахівця : монографія. / за ред. В. Л. Зливкова. Київ-Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 260 с.
6. Бандура Г. Р. Психологічні особливості становлення персональної ідентичності у період дорослішання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 13-17.
7. Бистрицький Є. Ідентичність, спільнота і політичне судження. *Філософська думка*. 2013. № 4, С. 41-61.
8. Блинова О. Є. Криза ідентичності особистості у нестабільні періоди розвитку суспільства. *Вісник Одеського національного університету*. 2013. Том 18. Вип. 22. Част. 1. С. 30-38.
9. Блинова О. Професійна маргінальність випускників закладів вищої освіти. *Проблеми сучасної психології*. 2019. Вип. 43. С. 33-54.
10. Божок О. О. Дослідження самооцінки психічних станів у

підлітковому та юнацькому віці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка*. 2010. Вип. 16. С. 3-11.

11. Варій М. Й., Ортинський В. Л. Основи психології і педагогіки: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 376 с.

12. Ващинська І. І. Групові ідентичності: до проблеми дефініції та конструювання класифікатора. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2009. Вип. 3. С. 56-65.

13. Гальчак Х. Р., Козак П. З. Формування професійної адаптації персоналу на засадах соціальної відповідальності підприємств. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2013. № 3. С. 111–115.

14. Гірченко О. Л., Глушков А. В., Смокова Л. С., Шеленкова Н. Л., Вдовіченко О. В. Особливості суб'єктивного психоемоційного сприймання психотравмуючих ситуацій. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. 2023. № 11(29). С.464-474.

15. Голоденко О. Аналіз теоретичних підходів до визначення феномену ідентичності в соціогуманітарних науках. *Соціологічні студії*. 2013. № 1. С. 37-40.

16. Горностай П. П. Особистість та роль: Рольовий підхід у соціальній психології особистості. Київ: Інтерпресс ЛТД, 2007. 312 с.

17. Горностай П. П., Васьковська С. В. Теорія і практика психологічного консультування: Проблемний підхід. Київ: Наукова думка. 1995. 128 с.

18. Гринців М. В. Психологічні особливості професійної адаптації молоді. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2012. Т. 2, Вип. 9. С. 54–57.

19. Гукалова І. В. Просторова ідентичність населення в руслі нових напрямів дослідження у суспільній географії. *Український географічний журнал*. 2015. № 4. С. 24-30.

20. Гула Н. В. Психологічні особливості дослідження домінуючих негативних психічних станів у студентів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. 2012. Вип. 37. С. 185-189.
21. Гуменюк О. Психологія Я – концепції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 149 с.
22. Дейниченко Л. Психологічні особливості соціалізації підлітків, які навчаються в закладах інтернатного типу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2014. № 2(2). С. 24-27.
23. Демкович О. С. Сутність та основні чинники адаптації персоналу підприємств у ринкових умовах господарювання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 727. С. 46–48.
24. Джаббарова Л. В. Теоретичний аналіз досліджень особистісної та соціальної ідентичності студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2016. Вип. 3. Т. 1. С. 34-38.
25. Доценко В. В. Теоретичні підходи щодо вивчення кризових станів особистості. *Вісник Харківського національного університету. Психологія*. 2011. № 937. С. 73-76.
26. Зливков В. Л., Лукомська С. О. Криза автентичності сучасного фахівця: особливості перебігу та шляхи подолання. Теоретичні і прикладні проблеми психології. *Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2015. № 3(38). Т. 3. С. 158-166.
27. Злобіна О. Від юності до молодості: можливості епігенетичної моделі в соціокультурному аналізі. *Психологія особистості*. 2017. № 1(8). С. 90-96.
28. Іванісов О. В., Доровської О. Ф. Впровадження наставництва як інструмента трудової адаптації та формування стандарту підприємства щодо адаптації молодих спеціалістів. *Комунальне господарство міст*. 2013. № 111. С. 232–238.
29. Іванов І. Теоретико-методологічний концепт взаємодії

ідентичностей. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1-2. С. 18-27.

30. Івончик Г. Ф. Психологічні умови формування у працюючої молоді позитивного ставлення до навчання : автореф. ... дис. канд. псих. наук / Г. Ф. Івончик. Київ, 1981. 16 с.

31. Ісаєва І. М., Кармазіна І. С., Маракушин Д. І., Глоба Н. С. Аналіз психофізіологічного стану осіб молодого віку з артеріальною гіпотензією. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2017. № 3(5). С. 61-64.

32. Іщук О. В. Організаційна культура вищого навчального закладу як чинник становлення професійної ідентичності студентів : автореф. ... канд. психол. наук. : 19.00.10 / Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2013. 20 с.

33. Капосльоз Г. В. Психологічні аспекти управління мотивацією особистості з метою спонукання до праці. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2011. Вип. 2. С. 105-120.

34. Карпенко А. Моделювання системи «Професійна ідентичність – Автентичність – Професійна успішність» та способи її емпіричної верифікації в інженерно-технічних працівників. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика*. 2015. Вип. 2. С. 123-131.

35. Коваленко А. Б., Родіна Н. В. Особистісний потенціал в опануванні важких життєвих ситуацій: проактивна взаємодія із середовищем. *Вісник Одеського національного університету ім. Мечникова. Психологія*. 2011. № 7. Т. 16. С. 54-65.

36. Коваліско Н. Соціальна ідентичність як чинник соціальної стратифікації. *Соціальна психологія*. 2006. № 4. С. 94-106.

37. Козак Х. Формування професійної ідентичності майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи на засадах деонтологічного підходу. *Педагогіка безпеки*. 2018. № 1. С. 83-88.

38. Козирєв М. П. Соціально-психологічні аспекти ідентичності підлітка. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. № 2(2). С. 187-197.

39. Козирєв М. П. Соціально-психологічні аспекти ідентичності підлітка. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. № 2(2). С. 187-197.
40. Краєва О. А. Подолання кризи ідентичності в підлітковому віці : монографія. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2018. 218 с.
41. Кривобородько Л. М. Теоретична модель впливу рольової взаємодії в учнівській групі на формування особистісної ідентичності старшокласника. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2016. Вип. 38 (41). С. 230-246.
42. Кулаженко А. І. До питання підбору психодіагностичного інструментарію діагностики віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість. *Теорія і практика сучасної психології*. 2012. Вип. 5. С. 68-72.
43. Куліш О. В. Особливості формування стресостійкості у студентів-психологів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки*. 2015. Вип. 126. С. 87-91.
44. Куріна Н. С., Дарченко Н. Д. Інноваційна модель концепції професійної адаптації персоналу. *Бізнес інформ*. 2013. № 8. С. 348–353.
45. Літценберг Н. В. Історико-філософські передумови концепції ідентичності. *Гілея. Філософські науки*. 2015. Вип. 96. С. 241-244.
46. Ложкін Г. В., Волянчук Н. С. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта. *Соціальна психологія*. 2008. № 3. С. 123-130.
47. Лукіяничук А. М. Розвиток професійної ідентичності у майбутніх молодших спеціалістів педагогічного профілю: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07 Педагогічна і вікова психологія. Луцьк, 2010. 18 с.
48. Лукомська С. О. Поняття «ідентичність» й «автентичність» у сучасній зарубіжній психології. *Науковий вісник Миколаївського національного університету. Психологічні науки*. 2014. Вип. 2.13(109). С. 122-126.
49. Марценюк М. О. Особливості переживання криз і методи надання психологічної допомоги дітям у кризових ситуаціях. *Проблеми сучасної*

психології. 2015. Вип. 30. С. 381-397.

50. Методологічні закономірності формування автентичності фахівців соціономічних професій: монографія / В. Л. Зливков, С. О. Лукомська, С. О. Копилов та ін.; за ред. В. Л. Зливкова. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. 336 с.

51. Мирошнеченко А. В. Психологічні особливості ідентичності підлітків: гендерний аспект. *Вісник післядипломної освіти*. 2013. Вип. 9(2). С. 201-207.

52. Мишина Н. В., Ільченко С. І., Єфанова А. О. Динаміка показників навчальної мотивації студентів медичного ВНЗ на різних етапах навчання. *Здоров'я дитини*. 2019. Т. 14, № 2. С. 96-102.

53. Москальова А. С. Психологічні особливості виникнення особистісно-професійних криз керівників загальноосвітніх навчальних закладів у період соціально-економічних змін. *Вісник післядипломної освіти*. 2009. Вип. 11(2). С. 217-223.

54. Музичко Л. Т. Особливості емоційно-вольової сфери молоді з різним рівнем посттравматичного порушення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2017. Вип. 33. С. 158-164.

55. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: проблема тезаурусу. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 5. С. 56-74.

56. Оліфіра С. О. Аналіз проблематики кризових станів та адаптаційної кризи у першокурсників вищого навчального закладу. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*. 2011. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_2_31

57. Панчук Л. І., Волинець Н. В. Особливості психічних станів ВІЛ-інфікованих осіб. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту*

соціальних технологій Університету «Україна». 2016. №12. С. 152-155.

58. Перегончук Н. В. Психологічні чинники формування професійної компетентності майбутніх психологів. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/2_32_2016/social/%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%93%D0%9E%D0%9D%D0%A7%D0%A3%D0%9A.pdf

59. Попіль М. І. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності майбутніх медсестер: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07 Педагогічна і вікова психологія. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.

60. Попова О. В. Метаморфози терміна «ідентичність» у західній традиції. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. №4. С.37-42.

61. Посохова Я. С. Проблема ідентичності та визначення психологічних основ її вивчення. *Право і безпека*. 2015. № 2(57). С. 217-221.

62. Прохорова О. В. Патопсихологічні особливості афективних розладів у пацієнтів з цереброваскулярними хворобами. *Український вісник психоневрології*. 2015. Том 23, Вип. 3(84). С. 161.

63. Псядло Е. М., Троїцький А. Види та основні принципи кризової психологічної допомоги. Тенденції та перспективи розвитку психології та соціальної роботи в сучасному суспільстві: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої 155-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 5 листопада 2020 року). Одеса: ОНУ, 2020. С. 46-49.

64. Разумна А. Г. Психолого-педагогічні умови врахування особливостей професійної ідентичності студентів, що набувають другу вищу освіту. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2017. Вип. 55. С. 345-355.

65. Романовська Д., Собкова С. Робота з підлітками, схильними до суїциду. *Психолог*. 2006. №3. С. 9-13.

66. Ручка А. Орієнтири концептуалізації ідентичності. *Соціокультурні ідентичності та практики*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2002. С.

10-97.

67. Саннікова О. П. Переживання кризи: диференціально-психологічний аналіз. *Наука і освіта*. 2015. № 10. С. 16-22.

68. Сиротенко С. Б. Експериментальна перевірка педагогічних умов формування культури самоорганізації навчальної діяльності курсантів у ВВНЗ. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 2(27). С. 66-70.

69. Смолякова І. А., Кізь О. В. Вивчення мотивації успіху та боязні невдач у студентів коледжу. *Фізико-математична освіта*. 2017. Вип. 4(14). С. 92-96.

70. Стаднік Г. А. Розвиток професійної культури майбутніх практичних психологів у процесі їх навчання у ВНЗ. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. 2016. Вип. 5(50). С. 175-182.

71. Старинська Н. В. Особливості професійної ідентичності майбутнього психолога в аспекті його професіоналізації. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені ГС Сковороди. Психологія*. 2014. Вип. 48. С. 233-242.

72. Степаненко М. І. Професійна ідентичність особистості: теоретичне вивчення феномена. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2016. Вип. 3. Т. 1. С. 90-94.

73. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія. Київ: Академвидав, 2006. 426 с.

74. Терпелюк В. Критерії, показники та рівні ризику віктимізації підлітків – учнів загальноосвітніх шкіл. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2012. Вип. 38. С.277-286.

75. Титаренко Т. М. Випробування кризою. Одісея подолання. Київ: Людопринт Україна, 2009. 277 с.

76. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.

77. Тищенко Л. В. Самоідентичність особистості як загальнопсихологічна проблема. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2013. Т. 2, Вип. 10. С. 299-303.

78. Турецька Х. Проблема емпіричного дослідження особистісної ідентичності. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2008. Вип. 11. С. 259-267.

79. Угрин Л. Я. Історико-філософські передумови формування дискурсу політичної ідентичності. *Гілея. Політичні науки*. 2016. Вип. 115. С. 367-372.

80. Хлонь О. М. Ставлення до ризику як чинник, що впливає на мотивацію працівника правоохоронних органів до подальшої професійної діяльності. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 2. С. 198-208.

81. Цільмак О. М. Психологічна допомога особистості, яка переживає кризу «хвороба досягнення». *Право і безпека*. 2016. № 2(61). С. 151-156.

82. Чепелева Н. В. Ідентичність особистості в контексті психологічної герменевтики. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2006. Вип. 13(16). С. 13-25.

83. Чорна Л. Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз). *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. 2012. Вип. 13. С. 108-118.

84. Чудакова В. П. «Спрямованість мотивації» показник сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності й конкурентоздатності особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9-10(28-29). С. 92-105.

85. Шамлян К. Професійна ідентичність особистості. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2008. № 3. С. 137-142.

86. Шевченко О. А. Методичний апарат дослідження професійного розвитку молодого вчителя. *Педагогіка формування творчої особистості у*

вищій і загальноосвітній школах. 2013. Вип. 33(86). С. 422-426.

87. Шпак М. М. Психоемоційний стан студентів в умовах дистанційного навчання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2021. Вип. 4. С. 115-121.

88. Шубна О. В., Бочаров В. С. Теоретичні основи управління внутрішньою мотивацією трудової діяльності. *Научный вестник ДГМА*. 2017. № 2(23Е). С. 172-177.

89. Юзьв'як Г. Психологічні особливості особистісної зрілості майбутніх педагогів. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2012. Вип. 29. С. 31-48.

90. Якімова І. Конструювання жінками-археологами нової професійної ідентичності (за матеріалами архівних джерел). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2017. Вип. 21. С. 59-66.

91. Яценко Т. С. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога-практика: навч. посіб. Київ: «Вища школа», 2008. 342 с.

92. Barrett-Lennard G. T. The Roosevelt years: Crucial milieu for Carl Rogers' innovation. *History of Psychology*. 2012. 15 (1). P. 19-32.

93. Breakwell G. M. Social Representations and Social Identity. *Papers on Social Representations. Textes sur les Représentations Sociales*. 1993. Vol. 2 (3). P. 1-20.

94. Erikson E. H. (1950). *Childhood and society*. W W Norton & Co. 445 p

95. Fleeson W., Wilt J. The relevance of Big Five trait content in behavior to subjective authenticity: Do high levels of within-person behavioral variability undermine or enable authenticity achievement? *Journal of Personality*. 2010. Vol. 78. P. 1353-1382.

96. Foote N. N., Cottrell L. S. Identity and interpersonal competence: a new direction in family research. U. of Chicago P, 1955. 300 p.

97. Gordon Ch. Development of evaluated role identities. *Annual Review of Sociology*. 1976. Vol. 2. P. 405-433.

98. Hecht M. L. A research odyssey: Towards the development of a communication theory of identity. *Communication Monographs*. 1993. Vol. 60. P. 76-82.
99. Lazarus R. S. Emotion and Adaptation. New-York: Oxford University Press, 1991.
100. Maddi S. Creating Meaning Through Making Decisions. The Human Quest for Meaning. Ed. P. T. P. Wong, P. S. Fry. Mahwah: Lawrence Erlbaum, 1998. P. 1-25.
101. Proshansky H. M., Fabian, A.K., Kaminoff R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 57-83.
102. Rieker, Pernille (2006) Europeanization of National Security Identity. The EU and the changing security identities of the Nordic states. URL: https://www.academia.edu/17457088/Europeanisation_of_national_security_Identities_The_EU_and_the_changing_security_identities_of_the_Nordic_states
103. Seeger M. W., Sellnow T. L., Ulmer R. R. Communication, organization and crisis. *communication yearbook*. 1998. Vol. 21. P. 231-275.
104. Taylor Gh. The Politics of Recognition. Multiculturalism, examining the politics of recognition. Ed. and introd; by A. Gutmann. Princeton N. J.: Princeton University Press, 1994. P. 25-73.
105. Venette S. J. Risk communication in a High Reliability organization: APHISpPQ's inclusion of risk in decision making. Wikipedia, the free encyclopedia. URL : <http://en.wikipedia.org/wiki/Crisis>.
106. Waterman A. S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review. *Developmental Psychology*. 1982. Vol. 18, No 3. P. 341-358.